

MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA

No. 1 (4) 2023

MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA

Has been published since 2020

No. 1 (4) 2023

Astana 2023

EDITOR-IN-CHIEF:

PhD, Assistant Professor
Kariyev E.M.

EDITORIAL BOARD:

Qydyráli Darhan	Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Muminov A.K.	Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Samashev Z. S.	Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Abuseitova M. K.	Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Sabitov Zh. M.	PhD in Political Science (Kazakhstan)
Golden Peter B.	Dr., Professor (USA)
Kradin N.N.	Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)
Erdélyi István	Doctor of Historical Sciences, Professor (Hungary)
Uzelac	PhD in History (Serbia)
Aleksandar	
Mirgaleev I. M.	Candidate of Historical Sciences (Russia)
Zaytsev I. V.	Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)
Petrov P.N.	Candidate of Historical Sciences (Russia)
Nagamine	PhD in History (Japan)
Hiroyuki	

Editorial address: 8, Kabanbay Batyr avenue, of.316, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010000
Tel.: (7172) 24-18-52 (ext. 316)
E-mail: medieval-history@isca.kz

Medieval History of Central Eurasia
Owner: Astana International University
Periodicity: quarterly
Circulation: 500 copies

CONTENT

Э.Г. Байболов <u>ДРЕВНЕТЮРКСКИЙ КУЛЬТУРНЫЙ КОМПЛЕКС КАЗАХСТАНА: КЛЮЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ</u>	4
Ү.М. Kariyev, D.B. Samratova <u>ON THE HISTORY OF THE ZHETYSU HUN-SARMATIAN ERA MONUMENTS STUDY .(a brief overview)</u>	17
А.А. Максүтова <u>ТМД ЕЛДЕРІ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ М.Х. ДУЛАТИ МЕН ОНЫҢ «ТАРИХ-И РАШИДИ» ЕҢБЕГІ ТУРАЛЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ</u>	23
А.М. Tashkarayeva <u>THE STUDY OF THE ANCIENT AND MEDIEVAL HISTORY OF THE PEOPLES OF CENTRAL ASIA BEHIND THE WRITTEN LEGACY OF ABU AL-GHAZI</u>	31

МРНТИ: 03.41.91

ДРЕВНЕТЮРКСКИЙ КУЛЬТУРНЫЙ КОМПЛЕКС КАЗАХСТАНА: КЛЮЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Э.Г. Байболов

НАО «Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова»

Магистрант 2 курса. г. Усть-Каменогорск, Казахстан.

E-mail: baibolov.erik25.04.@gmail.com

Аннотация. За период независимости современные казахстанские исследователи достигли заметных успехов в изучении материальной и духовной культуры Казахстана в древнетюркский период (VI–XI вв.). Основное внимание ими было уделено исследованию погребально-поминальных памятников, предметов материальной культуры, найденных на них, каменных изваяний, которые также были связаны с культово-поминальными местами, знаков-тамг и тюркских рунических надписей на территории нашей страны. Эти типы памятников максимальным образом характеризуют древнетюркский культурный комплекс, так как их комплексное изучение позволяет реконструировать облик материальной и духовной культуры раннесредневекового населения Казахстана. Но он был неодинаков на всей его территории и имел ряд локальных особенностей. Если на территории Восточного и Центрального Казахстана, Жетысу культурный комплекс VI–VIII вв. напрямую складывался под воздействием тюркской культурной традиции Алтая и Монголии, то в Западном Казахстане он имел местную специфику в виду того, что здесь воздействие этой традиции в среде локальных огузско-печенежских племен было опосредованным. В течение IX–XI вв. практически на всей территории Казахстана, за исключением Жетысу и Южного Казахстана, возобладала кимакско-кипчакская культурная традиция, что маркировало особенности завершающего этапа древнетюркской эпохи. А в южных и юго-восточных регионах страны культурная ситуация во второй половине X – XI вв. характеризуется распространением здесь ислама и сменой ориентиров культурных процессов.

Ключевые слова: Казахстан, древнетюркский период, культурный комплекс, материальная и духовная культура, современные достижения.

ВВЕДЕНИЕ

Несмотря на определенные успехи, сделанные в изучении культурного наследия древнетюркского периода (VI – XI вв.) в истории Казахстана в советский период, эта проблема все еще оставалась недостаточно исследованной в отечественной исторической науке. Поэтому с обретением независимости Казахстаном эта она начинает активно изучаться, и в этом направлении были достигнуты значимые результаты, которые позволили существенно расширить представления о культурно-исторических процессах на территории нашей страны в древнетюркскую эпоху.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Внимание современных казахстанских исследователей было сосредоточено на многоплановое изучение различных аспектов материальной и духовной культуры тюркоязычных народов и племен, обитавших на территории Казахстана в VI – XI вв. Не меньшее значение играло последующее сопоставление этих данных с известиями письменных источников для получения более полной и объективной картины содержания и хода культурно-исторических процессов в этот период. С учетом этого работы археологов, которые работали в отмеченном направлении, приобретают особое значение, так как именно в их ходе получают первичные вещественные и фактологические данные, необходимые не только для углубления знаний об облике материальной культуры, а также отдельных сторонах духовной культуры и религиозной жизни древнетюркских племен, но и выступают ценнейшей основой для дальнейших исторических реконструкций в корреляции с данными письменных источников отмеченного исторического периода.

По очерченным выше причинам необходимо остановиться на главных достижениях современных казахстанских ученых и исследователей в свете изучения культурного комплекса древнетюркского периода. В целом можно выделить пять главных направлений научной деятельности в научном постижении отмеченной проблемы:

- археологическое изучение погребально-поминальных объектов древнетюркского периода;
- выявление и изучение каменных изваяний (балбалов) древнетюркской эпохи;
- исследование предметного комплекса материальной культуры населения древнетюркского периода;
- изучение тамг тюркоязычных племен на территории Казахстана в VI – XI вв.;
- анализ древнетюркских рунических надписей на территории Казахстана и сопредельных территорий.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Для того чтобы составить наиболее полную картину о главных достижениях отечественных исследователей в изучении культуры населения древнетюркского периода, необходимо остановиться на каждом из четырех означенных направлений их научной активности. И, несмотря на то, что некоторые из них находили отражение в одних и тех же научных публикациях, попытаемся все же их разделить по выделенным исследовательским направлениям.

Археологическое изучение погребально-поминальных объектов древнетюркского периода. В период независимости казахстанскими исследователями продолжилось исследование курганных захоронений и культовых мест древнетюркского периода в Казахстане.

Погребальные памятники этого периода изучались практически во всех регионах нашей страны. В Восточном (могильники Каракаба I и II, Меновное XII, Елеке Сазы) [Самашев, 2016; Самашев и др., 2021; Ткачев А.А., Ткачев Ал. Ал., 2021; 2022] и Центральном Казахстане (могильники Жарлы-1 и 2, Ижевский-2)

[Бейсенов, Волошин, 2002; Бейсенов, Кожак, 2001], а также в Жетысу (могильники Кенсай II, Актерек, Коктума) [Нурмуханбетов и др., 2012, с. 220-223; Айтқұл, 2016, с. 138-144; Бексеитов и др., 2021, с. 266-271] был раскопан ряд курганных погребальных объектов VI – VIII вв. Они по своему облику очень близки и в ряде случаев практически тождественны захоронениям исторических тюрков Алтая, Тувы и Монголии [Савинов, 1984, с. 51-55, 60-65; Серегин, Матренин, 2014, с. 147-175; Серегин, 2016].

Это указывает на прямое воздействие культурной традиции связанного непосредственно с ними этнокультурного массива на материальную и духовную культуру кочевого населения этих регионов Казахстана в отмеченный хронологический период. В погребальных памятниках Западного Казахстана это воздействие прослеживается в меньшей мере, но в опосредованной форме также отмечается. Это связано с тем, что основная часть курганных и впускных захоронений древнетюркского периода относится к VIII-X вв. и отражает культурный пласт огузско-печенежского типа [Бисембаев, 2010, с. 73-120].

Кроме того, исследуется и публикуется ряд погребальных комплексов кимако-кипчакского культурного облика Восточного Казахстана (Зевакино, Меновное VIII, Леонтьевка, Кызыл-Кайын), которые отражают особенности культурного развития этого региона в IX-XI вв. [Арсланова, 2013, с. 32-90, 128-130, 133-137; Ткачев, 2021]. Это проявляется в том, что древнетюркские погребально-поминальные традиции претерпевают дальнейшую эволюцию и на их основе формируется собственно кимако-кипчакская традиция, которая обладает своими яркими чертами и особенностями. Причем, в могильнике Меновное VIII [Ткачев, 2021, с. 74-84] нашли отражение контакты местного кимако-кипчакского населения Прииртышья с енисейскими кыргызами в период их «великодержания» в Центральной Азии во второй половине IX – первой половине X вв. [Савинов, 1994, с. 47-52, 62-65; Худяков, 2003, с. 94-103, 126-127].

Не меньшее значение для изучения культурного комплекса населения Казахстана в древнетюркский период также имело исследование культово-поминальных мест этого времени. Особое значение в этом отношении имеет открытие и дальнейшее археологическое изучение грандиозных по своим размерам и историко-культурной значимости святилищ Жайсан и Мерке в Жетысу. Они представляют собой уникальные культовые пространства, включающие в себя каменные поминальные оградки квадратной формы, каменные насыпи, возле которых установлены многочисленные каменные изваяния (балбалы) и стелы. Также на их территории имеются курганные могильники, многочисленные тамги и отдельные тюркские рунические надписи. Эти святилища имели огромное культово-ритуальное значение в период Западно-Тюркского и Тюркешского каганатов, т.е. в VII-VIII вв. [Досымбаева, 2002; 2015]. По своим масштабам и культовой значимости они сопоставимы с крупными тюркскими святилищами Монголии периода Тюркских каганатов [Войтов, 1996].

Впрочем, в последние несколько десятилетия были открыты и исследованы не только грандиозные святилища древнетюркского периода, но и более скромные поминальные комплексы этого же времени. Они состоят из нескольких квадратных оградок как пристроенных или стоящих на небольшом расстоянии одна от другой. Им также сопутствуют каменные изваяния (балбалы) и стелы. В них, как на

больших святилищах, находят пережженные кости животных, обломки керамической посуды, предметы вооружения и конского снаряжения. Такого облика поминальные оградки открыты в Центральном Казахстане (Дау-Кара, Аккойтас-IV, Танабай и др.) [Ермоленко, Евдокимов, 2013, с. 201-204; Байтанаев и др., 2014, с. 661-662; Дмитриев, Джусупов, 2018, с. 144-150] и Жетысу (Момбай-Сазы) [Мотов, 2001, с. 142-148]. Они также находят полное соответствие в кульгово-поминальных памятниках Алтая [Серегин, Шелепова, 2015, с. 46-78], Тувы [Савинов, 1984, с. 69], Монголии [Войтов, 1996, с. 23-25, 61-70] и Тянь-Шаня [Табалдиев, 1996, с. 70-82] VI – IX вв.

Значимым событием для современного изучения древнетюркского культурного комплекса стало участие казахстанских исследователей в течение 2007-2016 гг. совместной с монгольскими коллегами экспедиции по археологическому изучению крупного кульгово-поминального комплекса Шивээт Улаан в долине р. Орхон на территории Монголии. Рядом с ним располагаются наиболее крупные и значимые погребально-поминальные объекты эпохи Второго Тюркского каганата. Это позволило расширить представление об облике и характерных особенностях этого типа памятников древнетюркской эпохи, а также получить фактологический материал для сопоставления со святилищами этой же эпохи на территории собственно Казахстана [Самашев и др., 2016]. Кроме того, казахстанские специалисты в 2011-2022 гг. приняли участие в совместной экспедиции в Номгонской долине в Монголии по изучению элитарной гробницы Кутлуг Эльтериш-кагана периода Второго Тюркского каганата. Это также дало уникальные сведения о погребальной обрядности и культуре древних тюрков в VII-VIII вв.¹

Итак, работы современных исследователей показали, что в различных регионах Казахстана в древнетюркскую эпоху этнокультурные процессы шли неодинаково и имели свою яркую локальную специфику. По этой причине древнетюркский культурный комплекс на территории нашей страны имеет характерное своеобразие, что является здесь отражением исторических событий в VI – XI вв.

Изучение каменных изваяний (балбалов) древнетюркской эпохи. Несмотря на то, что на территории Казахстана еще до периода независимости было отмечено заметное количество каменных изваяний (балбалов) древнетюркского периода, этот тип памятников, составляющих значимую часть древнетюркского культурного комплекса, оставался недостаточно изученным. Поэтому учеными были продолжены изыскания по выявлению новых каменных статуй этого периода, а также комплексный анализ всего их известного на сегодняшний день массива.

Как отмечалось выше, как правило, находки этого типа памятников древнетюркского облика были преимущественно приурочены к культовым местам тюркоязычных кочевых племен этого периода, особенно наиболее крупным, подобно святилищам Мерке, Жайсан, урочища Когалы [Досымбаева, 2002; 2015; Рогожинский, 2019, с. 253-258] Они устанавливались практически всегда рядом с каменными ритуально-поминальными оградками, культовыми каменными

¹ Более подробно об изучении погребально-поминальных памятников древнетюркской эпохи в современном Казахстане будет изложено в следующем выпуске журнала.

насыпями и реже непосредственно рядом с курганными захоронениями. Причем, в ряде случаев было отмечено их ритуальное «захоронение» в памятниках, близких по своим признакам к погребальным. На культовых объектах этих типов в последние три десятилетия были открыты и изучены десятки новых каменных изваяний (балбалов), которые существенно пополнили и расширили имевшуюся к началу периода независимости базу [Касенова, 2020]. Кроме того, это позволило несколько по-новому взглянуть на их роль и значение в духовной культуре и ритуальной жизни кочевников Казахстана в древнетюркскую эпоху [Ермоленко, 2004, с. 48-64].

Основная часть новых каменных изваяний была обнаружена в Центральном Казахстане, Жетысу и отчасти Восточном Казахстане. Всего здесь суммарно было выявлено и введено в научный оборот более 200 объектов этого типа. Это позволило дополнить число известных ранее каменных изваяний в этих регионах практически на половину от ныне учтенных. Кроме того, работы казахстанских исследователей позволили более точно разграничить изваяния, связанные с собственно древнетюркской культурной традицией и относящиеся к кимасско-кипчакской культурной традиции. Так, практически все каменные изваяния Жетысу связаны с первой из них и относятся к VI-IX вв.; в то время как в Центральном и Восточном Казахстане – они относятся к обеим традициям и маркируют два периода использования здесь культовых каменных статуй: ранний тюркский VI-VIII вв. и кимако-кипчакский IX-XII вв.

По мнению исследователей, главными критериями для разграничения каменных изваяний этих двух культурных традиций является то, что на изваяниях ранней тюркской традиции ритуальный сосуд или чаша изображены в одной руке, а также часто изображалось оружие, а на балбалах кимасско-кипчакской культурной традиции – как правило, сосуд изображался в обеих руках [Ермоленко, 2004, с. 31-37, 47; Касенова, 2019, с. 49]. Последний тезис был неоднократно подтвержден новыми находками каменных изваяний в Центральном Казахстане [Курманкулов и др., 2017].

Таким образом, каменные изваяния (балбалы) являются одним из важнейших компонентов древнетюркского культурного комплекса, так как напрямую были связаны с культовыми и поминальными местами тюркоязычного кочевого населения Казахстана в этот период. И фактически они отражали сложную систему их религиозных верований и культово-ритуальной практики, поэтому их изучение внесло существенный вклад в понимание мировоззрения раннесредневекового населения нашей страны, а также его эволюцию на протяжении VI – XI вв.

Исследование предметного комплекса материальной культуры населения древнетюркского периода. Различные категории предметов, относящихся к материальной культуре населения Казахстана VI – XI вв. были найдены во время археологического исследования основной части погребально-поминальных комплексов этого времени. Они составляют важную основу для понимания облика и особенностей древнетюркского культурного облика, и в категориальном отношении представлены предметами вооружения, конского снаряжения, поясную гарнитуру, украшениями, зеркалами, предметами бытового назначения и керамическую посуду.

Однако они в настоящее время различные их категории изучены неодинаково, в том числе на региональном уровне. Поэтому целый ряд работ, а также отдельные разделы в монографических изданиях, посвященных обобщению изучения погребально-поминальных комплексов древнетюркского периода, посвящены различным категориям предметов материальной культуры. В частности, можно особо отметить в этом отношении раздел в монографии А.А. Бисембаева [Бисембаев, 2010], в котором он подробно рассматривает предметный комплекс погребений огузско-печенежского культурного круга VIII – X вв. Но чаще всего в научных изданиях анализируется круг предметов материальной культуры, обнаруженных в результате раскопок отдельных или небольших групп погребально-поминальных памятников [Бейсенов, Волошин, 2002; Самашев, 2016; Ткачев А.А., Ткачев Ал. Ал., 2022 и др.]. В этом случае это, как правило, предметы конского снаряжения и вооружения.

Впрочем, имеется ряд специальных исследований, в которых современные казахстанские исследователи обращаются к отдельным категориям предметов древнетюркского периода. Так, можно отметить статью, посвященную предметам вооружения и конского снаряжения из могильника Аян в Восточном Казахстане, которые относятся к рубежу VII и VIII вв. [Омаров и др., 2020]. Не менее важны и интересны работы Ф.Х. Арслановой по вооружению, конскому снаряжению и украшениям из погребений кимакско-кипчакского круга Прииртышья [Арсланова, 2013, с. 32-123, 135-137]. Кроме того, целый коллектив казахстанских исследователей опубликовал интересную статью по предметам торевтики в поясной гарнитуре кимаков Восточного Казахстана [Хасенова и др., 2021].

Итак, основной интерес современных казахстанских исследователей к материальной культуре населения страны в древнетюркский период преимущественно ограничивается предметами вооружения, конского снаряжения, поясной гарнитуры и украшениями. Несмотря на то, что эти категории предметов охватывают основную часть материальной культуры населения Казахстана в древнетюркский период, однако далеко не полностью, и ряд категорий – в первую очередь, керамическая посуда, ножи, пряслица и пр., остаются вне поля зрения. Также сравнительно мало работ, посвященных костюму этого периода. Поэтому материальное измерение древнетюркского культурного комплекса Казахстана в этом отношении исследуется в настоящее время не в полной мере.

Изучение тамг тюркоязычных племен на территории Казахстана в VI – XI вв. Эта категория памятников древнетюркской эпохи несет особую мировоззренческую и символическую нагрузку в контексте всего культурного комплекса населения Казахстана в рассматриваемое время. Как отмечает по этому поводу А.Е. Рогожинский, тамги VI-XI вв. были зафиксированы преимущественно сооружениям культового назначения – стелы и камни ритуально-поминальных оградок, на скалах, рядом с руническими надписями, рядом с сезонными кочевьям и пр. Нередко они вписывались в сюжеты средневековых петроглифов, чтобы обозначить определенный смысл этим изображением в социально-политическом отношении, подчеркнув при этом принадлежность к социальным классам и государствам. Но в современном Казахстане раннесредневековые знаки-тамги, связанные с древнетюркским культурным комплексом исследуются очень

неравномерно – преимущественно в Жетысу и Южном Казахстане [Рогожинский, 2019, с. 250-252].

На этих территориях достаточно четко выделяются тамги двух главных хронологических этапов – периода Западно-Тюркского и Тюргешского каганатов, относящиеся к концу VI – первой половине VIII вв. и периоду карлукского государства и начального этапа существования Караханидского каганата, по крайней мере – до существенного укрепления влияния ислама на его территории, т.е. тамги второй половины VIII – начала XI вв. Кроме того, к настоящему времени в Чу-Илийских горах и хребте Каратау удалось выделить группу тамг, которые можно связать с ранними огузами, периода до их миграции в Приаралье.

В социально-политическом плане тамги древнетюркского периода в Жетысу и Южной Казахстане можно подразделить на две главные группы:

- знаки, связанные с политической элитой, в том числе с правящими династиями государств, которые существовали на этих территориях в VI – XI вв.
- знаки, имевшие отношения к конкретным родо-племенным группам кочевого населения древнетюркского периода [Рогожинский, 2019].

Тамги первого типа часто приурочены к крупным культовым местам, подобно святилищам Жайсан, Мерке, урочище Когалы и др., где отмечены их большие скопления [Досымбаева, 2002; 2015; Рогожинский, 2019, с. 253-258]. Они маркировали власть правящих династий ранних тюркских каганатов VI – первой половины VIII вв., поэтому транслировали определенные мировоззренческие установки среди подвластных племен. Кроме того, они наносились на монеты этого же периода, чтобы подчеркнуть их политическую принадлежность. Помимо тамг раннего периода, были выделены также знаки периода Караханидского каганата, которые маркировали различные локальные ветви его правящей династии.

Тамги второго типа численно преобладают над знаками первого типа и имеют большее разнообразие. Они приурочены преимущественно к сезонным кочевьям и горным возвышенностям, чтобы подчеркнуть их принадлежность определенным племенам и кланам кочевников. Были открыты и изучены тамги, которые на историческом материале можно соотнести с западнотюркской конфедерацией племен дулу, карлуками, ранними огузами, а также с племенами, относившимися к кимакско-кипчакскому кругу. Поэтому последние тамги маркируют относительно поздний этап древнетюркской эпохи – IX – X вв., когда на территорию Жетысу происходила инфильтрация отдельных племенных групп из кимако-кипчакской конфедерации [Рогожинский, 2019, с. 253-294].

Итак, успехи современных казахстанских исследователей в изучении тамговых знаков, составляющих важный культурный и мировоззренческий компонент в древнетюркском культурном комплексе, позволили не только уточнить социально-политические и миграционные процессы на территории Жетысу и Южного Казахстана, но и пролили свет на их культовое значение, особенно в контексте использования элитарных тамг, соотносимых с правящими династиями ранних тюркских каганатов. Поэтому в этом отношении вызывает сожаление, что другие регионы современного Казахстана практически не охвачены

аналогичными исследованиями и самый северный пункт изучения раннесредневековых тамг в нашей стране ограничивается районом Бетпак-далы.

Изучение и анализ древнетюркских рунических надписей на территории Казахстана и сопредельных территорий. Этот тип памятников занимает особое место в древнетюркском культурном комплексе, так как показывает не только уровень развития тюркоязычных обществ на территории нашей страны в VI – XI вв., но и также несет в себе ценнейшие сведения о нем и его характерных особенностях.

В последние три десятилетия на территории Казахстана, к сожалению, было открыто всего несколько новых рунических надписей древнетюркского периода. К примеру, на территории святилища Мерке была открыта одиночная надпись руническим письмом [Досымбаева, 2002, с. 92]. По этой причине внимание ряда современных казахстанских исследователей сосредоточилось на анализе известных рунических надписей, их правильном прочтении и интерпретации. В этом отношении наибольшее значение имеют научные изыскания А.С. Аманжолова.

В них он подверг новым переводам с учетом современных научных знаний известные ранее рунические надписи древнетюркского периода, найденные на территории Казахстана и за его пределами – в Монголии, Среднем Енисее, Кыргызстане. Помимо этого, он проанализировал и показал локальные особенности письменных рунических надписей Казахстана, выделяя группы иртышских, илийских, сырдарьинских, яицких (уральских), чуйскую рунических надписей, к числу которых он относит надпись из района святилища Мерке. А.С. Аманжолов также уделял много внимания происхождению древнетюркского рунического письма, считая, что на территории Казахстана оно имеет древние корни, чем считалось ранее [Аманжолов, 2003].

К анализу древнетюркских рунических надписей (особенно таласской группы) также обращался известный казахстанский востоковед Ю.А. Зуев, который стремился найти в них элементы манихейства в среде населения Тюркешского каганата. Для этого он всесторонне проанализировал ряд личных имен и терминов из рунических надписей, придя к выводу, что манихейство оказало заметное влияние на религиозные верования и мировоззрение тюркских племен и согдийцев Жетысу и Южного Казахстана [Зуев, 2002, с. 189-201].

Таким образом, в последние три десятилетия казахстанские исследователи достигли определенных результатов в изучении древнетюркских рунических надписей на территории Казахстана и в соседних регионах. Были выявлены их локальные особенности, хотя отмечалось, что основная их часть, за некоторым исключением яикских (уральских) надписей, достаточно близки друг другу и в целом составляют единый лингвистический континуум, включая также рунические памятники Монголии и Среднего Енисея. Кроме того, в древнетюркских рунических надписях содержится большой объем сведений о многих аспектах духовной культуры населения VI – XI вв., что позволяет рассматривать их в качестве важного компонента и источника об облике древнетюркского культурного комплекса Казахстана в этот хронологический период.

ВЫВОДЫ

Рассмотрев главные направления изучения древнетюркского культурного комплекса кочевого населения Казахстана VI – XI вв., можно прийти к выводу, что он исследовался отечественными учеными многопланово. Это позволило получить ценнейшие новые сведения об облике материальной и духовной культуры тюркоязычных племен нашей страны в древнетюркскую эпоху, а также уточнить и пересмотреть пути становления и эволюции их культурного комплекса. При этом были отмечены различия в этих процессах на локальном уровне. Если в Восточном и Центральном Казахстане, Жетысу и Южном Казахстане это в VI – VIII вв. происходило при прямом и доминирующем влиянии собственно тюркского этнокультурного компонента, связанного своим происхождением с территорией Алтая и Монголии, то в Западном Казахстане это воздействие ощущалось слабее и имело более опосредованное влияние в местной огузско-печенежской среде VIII-X вв. Несколько позднее, в X – XI вв. на территории практически всего Казахстана, за исключением Жетысу и Южного Казахстана, где была иная этнокультурная ситуация в это время, распространяется более поздняя версия древнетюркского культурного комплекса, связанная с расселением племен кимако-кипчакского круга. Хотя на территории Жетысу и Южного Казахстана также в этот период отмечается присутствие отдельных племенных групп данного круга, но все же здесь главную роль продолжают играть карлукские и огузские племенные группы, которые вскоре исламизируются, и их культурный облик приобретает иные черты под влиянием новых религии и связанной с ним мировоззренческой системы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОЧНИКОВ

1. Айтқұл Х.А. Мемлекеттік орталық музейінің 2014 жылы Алматы облысы Жамбыл ауданына қарасты Ақтерек ауылдық округінде орналасқан археологиялық ескерткіштерге жүргізілген қазба жұмыстарының нәтижелері // Материалы международной научно-методической конференции «VIII Оразбаевские чтения» «Археология, этнология и музеология в системе современного высшего образования». – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – Б. 137-146.
2. Аманжолов А.С. История и теория древнетюркского письма. – Алматы: Мектеп, 2003. – 368 с.
3. Арсланова Ф.Х. Очерки средневековой археологии Верхнего Прииртышья. – Астана: Филиал Института археологии им. А.Х. Маргулана, 2013. – 406 с.
4. Байтанаев Б.А., Ахатов Г.А., Казизов Е.С. Культурно-погребальный комплекс Каракойтас и Аккойтас «Долина батыров» // Восхождение к вершинам археологии: сборник материалов международной научной конференции «Древние и средневековые государства на территории Казахстана», посвященной 90-летию со дня рождения К.А. Акишева. – Алматы, 2014. – С. 659-668.
5. Бейсенов А.З., Волошин В.С. Могильник Ижевский-2 // Изучение памятников археологии Павлодарского Прииртышья. – Павлодар: ЭКО, 2002. – С. 165-174.

6. Бейсенов А.З., Кожяков Д.А. Средневековые памятники Центрального Казахстана // История и археология Семиречья. Вып. 2. – Алматы, 2001. – С. 150-164.
7. Бексеитов Г., Тулегенов Т., Шарипов Р. и Сатаева Б. 2021. Погребение тюркского времени могильника Кенсай II // Вестник КНПИ им. Абая. Серия «Исторические и социально-политические науки». 2021. № 1(68). – С. 266-272.
8. Бисембаев А.А. Кочевники средневековья Западного Казахстана. – Актобе: ИП Жанадилов С. Т., 2010. – 248 с.
9. Войтов В.Е. Древнетюркский пантеон и модель мироздания в культово-поминальных памятниках Монголии VI-VIII вв. – М.: Изд-во ГМВ, 1996. – 152 с.
10. Дмитриев Е.А., Джусупов Д.С. Тюркские ограды могильника Танабай в контексте исследований раннесредневековых памятников Центрального Казахстана // Теория и практика археологических исследований. 2018. № 1. – С. 144-154.
11. Досымбаева А.М. Мерке – сакральная земля тюрков Жетысу. – Тараз: Сенім, 2002. – 108 с.
12. Досымбаева А.М. Жайсан – сакральная земля тюрков долины р. Чу. – Алматы: Evo Press, 2015. – 192 с.
13. Зуев Ю.А. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – 332 с.
14. Ермоленко Л.Н. Средневековые изваяния казахстанских степей (типология, семантика в аспекте военной идеологии и традиционного мировоззрения). – Новосибирск: Изд-во Ин-та археологии и этнографии СО РАН, 2004. – 132 с.
15. Ермоленко Л.Н., Евдокимов В.В. Средневековые изваяния из музея археологии Карагандинского университета // Археологические исследования степной Евразии. – Караганда: TENGRI Ltd, 2013. – С. 201-205.
16. Касенова А.Д. Изучение тюркских каменных изваяний Сарыарки на современном этапе // Поволжская археология. 2019. № 2(28). – С. 47-60.
17. Касенова А.Д. Каменные изваяние Сарыарки. История изучения. – Алматы, 2020. – 196 с.
18. Курманкулов Ж.К., Ермоленко Л.Н., Касенова А.Д. Кыпчакские святилища Сары-Арки. – Астана: КазНИИК, 2017. – 162 с.
19. Мотов Ю.А. Раннесредневековые каменные ограды урочища Момбай-сазы // История и археология Семиречья. Вып. 2. – Алматы, 2001. – С. 142-149.
20. Нурмуханбетов Б.Н., Тулегенов Т.Ж., Рахметов А.Н. Аварийно-спасательная деятельность заповедника-музея «Иссык» (итоги сезона 2011 г.) // Материалы научно-практической конференции Маргулановские чтения-2012. – Астана: Филиал Института археологии им. А.Х. Маргулана, 2012. – С.220-223.
21. Омаров Г.К., Бесетаев Б.Б., Баймуханов Н.Б., Сагындыкова С.Т. Вооружение и конское снаряжение средневековых кочевников Восточного Казахстана (по материалам могильника Аян) // Мир Большого Алтая. 2020. № 6(2). – С. 941-957.

-
22. Рогожинский А.Е. Средневековые тамги-петроглифы Южного Казахстана и Семиречья // Тамги доисламской Центральной Азии. – Самарканд: МИЦАИ, 2019. – С. 249-295.
23. Савинов Д.Г. Народы Южной Сибири в древнетюркскую эпоху. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1984. – 176 с.
24. Савинов Д.Г. Государства и культурогенез на территории Южной Сибири в эпоху ранних кочевников. – Кемерово: КемГУ, 1994. – 215 с.
25. Самашев З. Памятники средневековых кочевников верховий р. Каракаба в Казахском Алтае // Алтай в кругу евразийских древностей. – Новосибирск: ИАЭТ СО РАН, 2016. – С. 379-409.
26. Самашев З., Айткали А., Курмангалиев А.К., Sevinç Emre. Предварительные результаты исследования курганов древнетюркской эпохи из долины Елеке Сазы в 2021 году // Алтай – түркі әлемінің алтын бесігі. – Өскемен, 2021. – С. 129-137.
27. Самашев З., Цэвээндорж Д., Онгарулы А., Чотбаев А. Древнетюркский культово-поминальный комплекс Шивээт Улаан. – Астана: Филиал Института археологии им. А.Х. Маргулана, 2016. – 272 с.
28. Серегин Н.Н., Шелепова Е.В. Тюркские ритуальные комплексы Алтая (2-я половина I тыс. н.э.): систематизация, анализ, интерпретация. – Барнаул: Азбука, 2015. – 170 с.
29. Серегин Н.Н., Матренин С.С. Археологические комплексы Алтая II в. до н.э. – XI в. н.э.: история исследований и основные аспекты интерпретации. – Барнаул: Азбука, 2014. – 230 с.
30. Серегин Н.Н. Погребальные сооружения тюрок Монголии (2-я половина I тыс. н.э.) // Теория и практика археологических исследований. 2016. № 1(13). – С. 91-109.
31. Ткачев А.А. Раннесредневековое кыргызское захоронение из Верхнего Прииртышья // Вестник археологии, антропологии и этнографии. 2021. № 4(55). – С. 74-87.
32. Ткачев А.А., Ткачев Ал. Ал. Тюркское погребение в сопровождении коней из Верхнего Прииртышья // Вестник археологии, антропологии и этнографии. 2021. № 3 (54). – С. 107-118.
33. Ткачев А.А., Ткачев Ал. Ал. Элитное погребение раннетюркского времени из Верхнего Прииртышья // Вестник археологии, антропологии и этнографии. 2022. № 3 (58). – С. 58-69.
34. Хасенова Б. М., Омаров Г. К., Бесетаев Б. Б., Хабдулина М. К. Социальная символика предметов торевтики в кимакском обществе: статус мужчины-воина // Oriental Studies. 2021. Т. 14. № 6. – С. 1188-1209.
35. Худяков Ю.С. Сабля Багыра: Вооружение и военное искусство средневековых кыргызов. – СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2003. – 192 с.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨНЕ ТҮРКІ МӘДЕНИ КЕШЕНІ: ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ НЕГІЗГІ ЖӘЙТТАРЫ

Аңдатпа. Тәуелсіздік кезеңінде қазіргі отандық зерттеушілер көне түркі кезеңіндегі (VI–XI ғғ.) Қазақстанның заттай және рухани мәдениетін зерттеуде елеулі табыстарға қол жеткізді десе болады. Олардың басты назары жерлеу-еске алу ескерткіштерін, олардан табылған заттай мәдениет үлгілерін, сондай-ақ ғұрыптық-ғибадаттық орындарымен байланысты тас мүсіндерді, тамға-таңбалар мен еліміздің аумағындағы түркі руникалық жазуларын зерттеуге аударылды. Ескерткіштердің бұл түрлері ежелгі түркі мәдени кешенін барынша сипаттайды, өйткені оларды кешенді зерттеу Қазақстанның ерте ортағасырлық халқының заттай және рухани мәдениетінің келбетін қайта жаңғыртуға мүмкіндік береді. Бірақ аталғанның бәрі еліміздің бүкіл аумағында бірқалыпты емес және бірқатар жергілікті ерекшеліктерге ие болды. Егер Шығыс, Орталық Қазақстан және Жетісу аумағында VI–VIII ғғ. тиесілі бұл мәдени кешен Алтай мен Моңғолияның түркі мәдени дәстүрінің тікелей әсерімен дамыса, Батыс Қазақстанда бұл дәстүрдің жергілікті оғыз-пешенег тайпаларының айтарлықтай ықпалы болған. Жетісу мен Оңтүстік Қазақстанды қоспағанда, Қазақстанның барлық аумағында қаимақ-қыпшақ мәдени дәстүрі басым болды, бұл ежелгі түркі дәуірінің соңғы кезеңінің ерекшеліктерін белгілейді. Ал елдің оңтүстік және оңтүстік-шығыс аймақтардағы X–XI ғасырлардың екінші жартысындағы мәдени жағдай мұнда исламның таралуымен және мәдени үрдістердің бағдарларының өзгеруімен сипатталады.

Түйін сөздер: Қазақстан, көне түркі кезеңі, мәдени кешен, заттай және рухани мәдениет, заманауи жетістіктер.

ANCIENT TURKIC CULTURAL COMPLEX OF KAZAKHSTAN: SOME ASPECTS OF STUDYING DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Summary. During the period of independence, modern Kazakhstani researchers have achieved notable success in studying the material and spiritual culture of Kazakhstan during the ancient Turkic period (6th to 11th centuries). Their main focus has been on the exploration of burial and memorial sites, the material culture artifacts found within them, stone sculptures that were also associated with cultic and memorial places, as well as the study of tamga signs and Turkic runic inscriptions within our country. These types of monuments fully characterize the ancient Turkic cultural complex, as their comprehensive study allows for the reconstruction of the material and spiritual culture of the early medieval population of Kazakhstan. However, it exhibited regional variations throughout its territory.

In the Eastern and Central Kazakhstan, as well as Zhetysu, the cultural complex of the 6th to 8th centuries directly developed under the influence of the Turkic cultural traditions of the Altai and Mongolia. On the other hand, in Western Kazakhstan, it had local specificities due to the mediated influence of this tradition within the local Oghuz-Pecheneg tribes. From the 9th to the 11th centuries, the Kimak-Kipchak cultural tradition predominated almost throughout the territory of Kazakhstan, except for Zhetysu and Southern Kazakhstan, marking the distinctive features of the final stage of the ancient Turkic era. The cultural situation in the second half of the 10th to the 11th centuries in the southern and southeastern regions of the Kazakhstan is characterized by the spread of Islam and changes in the cultural processes orientation.

Keywords: Kazakhstan, Old Turkic period, cultural complex, material and spiritual culture, modern achievements

---

Автор туралы мәліметтер: Ерік Ғалымұлы Байболов, «С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті» КЕАҚ 2 курс магистранты. Өскемен, Қазақстан, baibolov.erik25.04.@gmail.com

Information about the author: Eric Galimovich Baibolov, 2nd-year master's student of the S. Amanzholov East Kazakhstan University. Oskemen, Kazakhstan. baibolov.erik25.04.@gmail.com

ON THE HISTORY OF THE ZHETYSU HUN-SARMATIAN ERA MONUMENTS STUDY (a brief overview)²

Y.M. Kariyev¹, D.B. Samratova²

¹Higher School of Social Sciences and Humanities
Astana International University, Astana, Kazakhstan

E-mail: eldos.05.82@gmail.com

²"Berel" State historical and cultural reserve-museum, Katon-Karagai, Kazakhstan

E-mail: samratova92@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the history of the study of archaeological monuments of Kazakhstan at the end of the I millennium BC – the first half of the I millennium AD., the so-called "Hun–Sarmatian era" in science, one of the brightest regions of the country - Zhetysu (Seven Rivers region). Along with scientific issues, some aspects of the definition of these historical-chronological and historical-geographical designations "Hun-Sarmatian epoch" and "Zhetysu" are also considered within the framework of the topic.

Keywords: history of study, Hun-Sarmatian period, archaeological sites, early medieval Zhetysu.

INTRODUCTION

Now, the toponym Zhetysu means most of the territory of southeastern Kazakhstan and a certain part of northern Kyrgyzstan and recognizes the identity of the Kazakh designation Zhetysu and the Russian Semirechye. However, some scientists quite reasonably speak about the different content of these geographical markers, also pointing to different times and circumstances of the appearance of both toponyms. Without going into all the details, we note that the main number of the arguments given by these scientists can be considered quite appropriate and, in this article, Zhetysu in relation to the territory of Kazakhstan refers to the territories of modern Almaty and Zhetysu regions and the eastern parts of Zhambyl region [1, 14-28].

Regarding the historical and chronological designation "Hun-Sarmatian epoch", we note that it appeared in the context of the problem of differentiation of the era of early nomads and has the character of a marker of the late stage of the early Nomadic period and the turn of BC and AD [2, 128, 129]. It should be noted that in science there was, is and is becoming more and more acute a question in general about the correctness of the designation "early nomads" [2, 127, 128], as well as about the adequacy of the marker "Hun-Sarmatian epoch" for a number of good reasons, including due to the presence of various kinds of ethno-cultural associations in the area applications of this marker [2, 129-131], which can only be indirectly related to the Huns and Sarmatians. It is worth agreeing with the opinion that this designation would be correct to use strictly

---

²The article was carried out within the framework of research on Program-targeted financing of the Ministry of Science and Higher Education of Kazakhstan IRN BR 18574175 "The Hun-Sarmatian epoch in the history of Kazakhstan: interdisciplinary research, analysis and reconstruction"

---

chronologically [2, 132]. For the Zhetysu region, it seems more appropriate to use the local marker "Hun-Wusun epoch".

In general, the lower chronological framework of the Hun-Sarmatian period is determined by the II century BC, and the upper boundaries against the background of material culture characteristic of this period can be attributed to the V century AD, it is even possible that before the formation of the First Turkic Khaganate.

Thus, the article will consider the archaeological sites of Almaty, Zhetysu, part of Zhambyl regions and a certain part of northern Kyrgyzstan, in the chronological range of the II century BC – V-VI centuries AD.

Let us briefly dwell on the historiography of the topic of this article and note that one of the last brief reviews of the history of the study of the Hun-Sarmatian era was made by A. Ongar, including Zhetysu [3]. The most complete and analytical historiographical work, which fully covers the above chronological framework and the target region, can now be considered the publication of A.M. Dosymbaeva [4].

THE MAIN PART

The first scientific archaeological research within Zhetysu began in the XIX century and is associated with the activities of the Imperial Archaeological Commission and the Russian Archaeological Society, these works are widely covered in the scientific literature and are closely related to the names of Radlov, Pantusov, Bartold and many others [5], however, work on ethnocultural and chronological attribution is still to be done. many of the monuments studied by them, among them there is also a Hun-Sarmatian time. This is complicated by the fact that many of the materials of the first research have been lost or not properly introduced into scientific circulation. As already mentioned, a full scientific analysis of the works of scientists of this period in the context of determining specifically the monuments of the Hun-Sarmatian era is on the agenda.

The first academic surveys of monuments of the Hun-Sarmatian era of Zhetysu were carried out by M.P. Gryaznov and M.V. Voevodsky in northern Kyrgyzstan in 1929, the authors dated the studied monuments to the end of the I millennium BC, i.e. the early stage of the Hun-Sarmatian time, and although a certain part of the objects studied most likely has an earlier dating, the other, it is unconditional, correlated to the specified chronological horizon [6].

If we talk about scientific research of monuments of this era and the ethnocultural component of sufficient reliability, then this, of course, is the research of A.N. Bernshtam [7]. The scientist investigated several monuments of the Xiongnu and Wusuns, including the famous Kenkol burial ground, justified the affiliation of the monuments of the Xiongnu culture studied by them, wrote the first historical chronicle of the Xiongnu, in which Zhetysu occupies an important place [8].

The following important scientific research on the monuments of the Hun-Sarmatian Zhetysu are the works of one of the founders of Kazakh archeology – K.A. Akishev in the Ili River valley and on the monuments of Aktasty, Amirsai in the Kegen district of Almaty region [9-11].

Worthy of attention are the studies of monuments of the Hun-Sarmatian period Uzun Bulak, Karasha, Shoshkaly, Tuye Tobe by A.G. Maksimova, surveys at the Kyzyl-Kainar Tobe burial ground by the specified author and S.M. Mershchiev. The studied

---

monuments are dated by the authors to the first half of the I millennium AD and correlated to the cultures of the Huns and Wusun [12, 13].

Perhaps the only ones now are the studies of E.I. Ageeva in the south-east of the modern Zhetysu region – between the villages of Konyrolen and Koktal of the Panfilov district. Several burial grounds have been studied, widely correlated to nomads – Shormak I, II, III, of which the Shormak-III burial ground and individual objects of other groups, according to burial inventory and structures, fit into the chronological framework of the Hun-Sarmatian time – III-II centuries BC - I-V centuries AD. In addition, E.I. Ageeva conducted surveys on the nomadic monuments Kadyrbai I, II, III, located 26-27 km north-northeast of the station Sary Ozek, some objects of which also date from the Hun-Sarmatian period [14, 15].

B.N. Nurmukhanbetov has been engaged in field research of monuments of the end of the I millennium BC – the first half of the I millennium AD Zhetysu for several years – he studied monuments of the "Wusun-Hun-Turkic" period in the Eastern Zhetysu [16], probably, within the framework of the above works, he also studied the Kuraily Hunnic monument of in the Kegen district, Almaty region (unfortunately, the materials have not been published).

The next significant studies of the Hunno-Sarmatian period of Zhetysu can be called the work of M.K. Khabdulina at the Beriktas burial ground, 120 km from Almaty, within the modern Zhambyl district. The monument is dated to the initial stage of the Hun-Sarmatian epoch – I century BC – II century AD and is related to the Huns [17].

For the first time in many years, full-fledged scientific research on the Hun-Sarmatian monuments of Zhetysu was carried out by a joint Kazakh-German international expedition in 2009 in the valley of the Kegen River. Scientists investigated several objects of the marked epoch – geophysical surveys on a large pyramidal structure and the excavation of two mounds in the Kegen-IV burial ground, in which a total of 4 burials were recorded. According to the results of archaeological research, interesting material was obtained, absolute dating by radiocarbon analysis according to C14 showed that the studied burials date back to the III-V centuries AD and the ethnocultural affiliation of the monument to the Huns is sufficiently justified [18].

In the field seasons of 2012-2015, the scientific group of A. Ongar, during the study of the buried space of the elite Saka mound in the Karkara area of the Kegen Valley, studied about 45 stone funerary and memorial objects that date from the time period up to the V-VI centuries AD [3, p. 311].

According to the available data, reconnaissance work on the identification and documentation of monuments of the Hun-Sarmatian period (mostly during general exploration and prospecting works or during the identification of objects of other chronological segments) was carried out at different times by Semirechenskaya and Almaty archaeological expeditions led by E.I. Ageeva and K.A. Akishev. In recent decades, exploration work, during which monuments of the Hun-Sarmatian time were recorded, was carried out by LLP "Archaeological Expertise" and "Kazarchaeology".

The latest and, definitely, comparatively the most extensive of the modern exploration and prospecting works were carried out in 2018 by a joint Kazakh-Korean expedition in the valley of the Kegen River. According to the results of the surveys, along with monuments of other periods, 10 burial grounds of the Hunno-Sarmatian time were

recorded (Sholak III, Tuzkol I, Komirshi II, III, V, Tuzu, Kisyk I, IV, Eltai I, II) [3, pp. 312-317].

The most recent discovery and scientific research on the monuments of the Hun-Sarmatian period can be considered the research of the scientific group of S.A. Yarygin at the Tausamaly archaeological complex in east Zhetysu, judging by the interpretations of the authors, this monument is correlated to the dawn of the Hun-Sarmatian era – III-II centuries BC [19].

CONCLUSION

The review clearly shows that the Hun-Sarmatian era of Zhetysu, however, as well as other geographical and administrative units of Kazakhstan, is relatively little explored. Most of the scientific research is episodic in nature, was carried out simultaneously during the study of other epochs or was started relatively recently. Nevertheless, it is worth noting that in recent years there has been a positive shift in this issue – specialized reconnaissance work is being carried out, systematic studies of monuments of the specified chronological period in certain subdistricts, projects aimed at studying this era have been approved and funded for program-targeted and grant funding.

REFERENCES

1. Rogozhinskij A.E. «Zhetysu» i «Semirech'e» // Istorija i arheologija Semirech'ja: Sbornik statej i publikacij. Vyp. 6. Almaty, 2019. S. 14-30.
2. Sviridov A.N. Gunno-sarmatskaja jepoha Kazahstana: problemy metodologicheskogo izuchenija // Materialy Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii: «Arheologija Kazahstana v jepohu nezavisimosti: itogi, perspektivy», posvjashhennoj 20-letiju nezavisimosti Respubliki Kazahstan i 20-letiju Instituta arheologii im. A.H. Margulana. 12-15 dekabnja 2011 g., g. Almaty. S. 127-133.
3. Ongar A. Kegen ozeni angaryndagy gun eskertkishterin zertteu maselesine // Margulan okulary – 2020: «Uly Dala arheologijalyk zhane pënaralyk zertteuler ajasynda» atty halykaralyk gylymi-tazhiribelik konferencija materialdary (Almaty k., 17–18 kyrkyjek 2020 zh.). Almaty: A.H. Margulan at. Arheologija instituty, 2020. 2 tom. S. 308-319.
4. Dosymbaeva A.M. Usun'skij arheokul'turnyj aspekt v istorii gunnov i tjurkov Central'noj Evrazii // Gunnskij forum. Problemy proishozhdenija i identifikacii kul'tury evrazijskih gunnov: sb. statej. Cheljabinsk: izd. centr JuUrGU, 2013. S. 545-629.
5. Arheologija Semirech'ja. 1857-1912 gg. Sbornik dokumentov i materialov // Sost. I.M. Samigulin. Almaty: «Izdatel'stvo LEM». 2011. 664 s. + 28 s. vkl.
6. Voevodskij M.V., Grjaznov M.P. U-sun'skie mogil'niki na territorii Kirgizskoj SSR. K istorii u-sunej. // VDI. 1938. №3. S. 162-179.
7. Bernshtam A.N. Kenkol'skij mogil'nik / Arheologicheskie jekspedicii Gosudarstvennogo Jermitazha. Vyp. II // L.: 1940. 34 s. + 36 tabl.
8. Bernshtam A.N. Ocherk istorii gunnov // L.: LGU. 1951. 256 s.
9. Akishev KA., Sviridov A.N. Kurgan № 28 mogil'nika Aktas 1 // Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii "Margulanovskie chteknija-2011". Astana: FIA, 2011. S. 185-190.
10. Habdulina M.K. Hunnskie mogil'niki na puti migracii na zapad // Kompleksnye obshhestva Central'noj Evrazii v III–I tys. do n.je. Regional'nye

- особенности в свете универсальных моделей. Челябинск: ЧелГУ, 1999. С. 195-198.
11. Акишев К.А., Кусаев Г.А. Древняя культура саков и усуней долины реки Или. - Алма-Ата, 1963. - 320 с.
12. Максимова А.Г. Курганные могилники Караша I и II // Прозрание Казахстана по археологическим источникам: сб. ст. Алма-Ата : Наука, 1976. С. 163–182.
13. Мерсхийев М.С. Поселение Кзыл-Кайнар-Тобе I-IV вв. и погребение на нем воина IV-V вв. // По следам древних культур Казахстана / Отв. ред М.К. Кадырбаев. Алма-Ата: Наука, 1970. С. 79-92.
14. Ageeva E.I. Kurgannye mogil'niki rannih kochevnikov severo-vostochnoj chasti Alma-Atinskoj oblasti // Izvestija AN KazSSR. Serija istorii, arheologii i jetnografii. Vyp. 3. -Alma-Ata, 1959. - S.80-85.
15. Ageeva E.I. K voprosu o tipah drevnih pogrebenij Alma-Atinskoj oblasti // Novye materialy po arheologii i jetnografii Kazahstana / ТИАЖе AN KazSSR. Т. XII (Arheologija). Alma-Ata: 1961. С. 21-40.
16. Nurmuhambetov B.N. Raboty v Vostochnom Semirech'e // Arheologicheskie otkrytija 1979 goda. – Moskva: Nauka, 1980. – S.439.
17. Habdulina M.K., Akishev A.K. Hunnskij mogil'nik Beriktas I // Arheologija, paleoekologija i paleodemografija Evrazii. M.: «GEOS», 2000. С. 316-328.
18. Kariev E.M. Paralleli nekotoryh arheologicheskih pamjatnikov gunno-sarmatskoj jepohi Evrazii (po materialam issledovanij na plato Kegen) // Materialy V mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Kadyrbaevskie chtenija-2016». Aktobe, 2016. С. 156-170.
19. Jarygin S.A., Il'derjakov N.N. Pogrebenie «pazyrykskogo tipa» na mogil'nike Tausamaly // Narody i religii Evrazii, 2021, № 26 (2). С. 23-39.

К ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ПАМЯТНИКОВ ГУННО-САРМАТСКОЙ ЭПОХИ ЖЕТЫСУ (краткий обзор)

Аннотация. Статья посвящена истории изучения археологических памятников Казахстана конца I тысячелетия до н.э. – первой половины I тысячелетия н.э., так называемой в науке «гунно-сарматской эпохи», одного из ярких регионов страны – Жетысу (Семиречье). Вместе с научными вопросами в рамках темы также рассмотрены некоторые аспекты дефиниции указанных историко-хронологических и историко-географических обозначений «гунно-сарматская эпоха» и «Жетысу».

Ключевые слова: история изучения, гунно-сарматское время, археологические памятники, раннесредневековый Жетысу.

ЖЕТИСУ ҒҰН-САРМАТ ДӘУІРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫ (қысқаша шолу)

Аңдатпа. Мақала еліміздің ең көркем өңірлерінің бірі Жетісудағы, ғылымда «ғұн-сармат дәуірі» атауымен танымал б.д.д. I мыңжылдықтың соңы – б.д. I мыңжылдықтың бірінші жартысындағы археологиялық ескерткіштердің зерттелу тарихына арналған.

Тақырып аясындағы ғылыми мәселелермен қатар көрсетілген «ғұн-сармат дәуірі», «Жетісу» сынды тарихи-мерзімдік және тарихи-географиялық атау-белгілемелер мән-жәйының кейбір тұстары қарастырылуда.

Кілт сөздер: зерттелу тарихы, ғұн-сармат кезеңі, археологиялық ескерткіштер, ертеортағасырлық Жетісу.

ТМД ЕЛДЕРІ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ М.Х. ДУЛАТИ МЕН ОНЫҢ «ТАРИХ-И РАШИДИ» ЕҢБЕГІ ТУРАЛЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

А.А. Максүтова

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
аға оқытушы, тарих магистрі. Тараз қ. Қазақстан.

E-mail: albina_kzt83@mail.ru

Андатпа. Мақалада ТМД елдері ғалымдарының М.Х Дулатидің «Тарих-и Рашиди» еңбегі туралы зерттеулеріне қысқаша тарихнамалық талдау жасалады және XVI ғасырдың бас кезіндегі қазақ халқының демографиялық жағдайына қатысты ғылыми зерттеулерді жүргізу барысында «Тарих-и Рашидидің» қолданылуы және ол зерттеулерге тигізген әсері қарастырылады.

Мақаладағы мәліметтер Қазақстанның орта ғасырлардағы тарихын және сол уақыттағы әлеуметтік-экономикалық, демографиялық жағдайды зерттеу барысында қолданылуы мүмкін.

Түйін сөздер: Қасым хан, Қашқар, Тарих-и Рашиди, Шайбанилер, Моғолстан, Тянь-Шань, қырғыз.

МАЗМҰНЫ

XVI ғасырдың бас кезіндегі қазақтардың саяси тарихын жазғанда М.П. Вяткин «Тарих-и Рашидиді» пайдаланып, Қасым ханның қайтыс болғанынан кейін қазақтардың саны 1 миллионға жеткенін жазған. Сөйтіп ғалым Мырза Хайдардың Қасым ханнан кейін таққа отырған Таһир ханның билігі туралы жазғанын келтірді. Т.И. Сұлтанов мақаласында: «XVI ғасырдың парсы тілді тарихи әдебиеті қатарында Мырза Хайдар Дулаттың «Тарих-и Рашидиі» мазмұнының шынайылығы және әдеби тағдырына орай едәуір қызықты еңбек болып табылады. «Тарих-и Рашидидің» мәдени-тарихи және деректанымдық мағынасы Еуропалық және Үнді шығыстанушыларының шығармаларында дүркін-дүркін рет айтылып келген. Әйтсе де осы күнге дейін тақырыбы осы әдеби тарихи ескерткішке бағышталған басылым жоқ» [7, 116-б.], – деп жазады, яғни мұндай классикалық еңбектің филологтар тарапынан аз зерттелгеніне өкініш білдіреді. Кенес тарихшылары ішінде Т.И. Сұлтанов бірінші болып «Тарих-и Рашидиді» тек тарихи ғана емес сондай-ақ әдеби-мемуарлық шығарма ретінде де танып, филологтардың назарын аударды.

Мырза Хайдардың «Тарих-и Рашидиі» XVI ғасырдың мұсылман елдерінің тарихи әдебиетіндегі көрнекті жазба ескерткіштерінің бірі ретінде ағылшын тіліне аудармасы шықпай тұрып-ақ орыс шығыстанушыларының назарына іліккен. Олар үшін «Тарих-и Рашиди» аса құнды дерек болды. Өйткені орыс ориенталистеріне Шығыс Түркістан туралы мағлұматтар табу қиынға түскен. Сол өлке жайлы

деректерді олар қытай әдебиетінен немесе Мауараннаһр, ия болмаса Парсы тарихшылары жазбаларынан іздеуге мәжбүр еді.

«Тарих-и Рашидиді» зерттеуді Ресей тарихшыларынан В.В. Вельяминов-Зернов бастады. Оның әйгілі «Қасым хандары мен ханзадалары жайлы зерттеу» атты шығармасын жазуға «Тарих-и Рашидидің» көп көмегі тиді. Оның аталмыш еңбегінің екінші бөлімінде Мырза Хайдар еңбегінің түпнұсқасы мен аудармасынан көлемді көшірмелер келтірілген. В.В. Вельяминов-Зернов еңбегі қазіргі кезге дейін құндылығын жоғалтқан жоқ. Өйткені Қазақстанда зерттеуші ғалымның ешқайсысы да В.В. Вельяминов-Зернов шығармасына соқпай кете алмайды.

В.В. Вельяминов-Зернов 1864 жылы Санкт-Петербургте шыққан «Қасым хандары мен ханзадалары жайлы зерттеу» атты кітабының екінші томының Ораз-Мұхаммедке арнаған он екінші тарауында XV ғасырда өмір сүрген Жәнібек пен Әдік хандар тарихын жазғанда Мырза Хайдардың «Тарих-и Рашидиді» туралы: «Жәнібек пен Әдік хан туралы тапқан деректердің ең нақтысы: «Тарих-и Рашиди». Оны Мұхаммед Хайдар-гурган 948 (1541–1542) және 953 (1546–1547) жылдар аралығында парсы тілінде жазған. Екі бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімі Тоғылық Темірден бастап шағатайлықтар жерінің тарихын қамтитын очерктен құралған. Ол Тоғылық Темір ұрпағының бірі, Жүніс ханның немересі, әйгілі Әбілхайыр ханның немересі, Бұхаралық Шайбанилер әулетінің негізін қалаған Шайбани ханмен соғысқан Сұлтан Ахмет ханның (Алаша хан) баласы Саид хан (939 жылдың Зулхиджа айында қайтыс болған маусымның 1533 жылы) өліміне дейінгі уақытты қамтиды. Осы бөлімнің аяқ жағында Сұлтан Саид ханның баласы және мұрагері, Қашғар және Жаркенттің иесі Әбдірашид хан жайлы кейбір мәліметтер табуға болады. былайша айтқанда, бұл еңбек соған арналып «Тарих-и Рашиди» деп аталған. Екінші бөлімі «Тарих-и Рашиди» авторының өмірбаянын және оның кезінде болған, ол қатысқан немесе куәсі болған оқиғаларды қамтиды. «Тарих-и Рашиди», әсіресе оның екінші бөлімі өте керемет. Бұл шағатайлықтардың кейінгі тарихын баяндайтын жалғыз дерек. Мұхамед Хайдар жазғанының барлығы дерлік жоғарғы тұрғыдан жаңа және қызықты. Оның әңгімесі барлық жерде адал және анық. Осыны «Тарих-и Рашиди» авторынан күту керек еді. Оның қоғамдағы орны бұл оқиғаларды білуге және шын мәнінде қағазға түсіруге қолайлы болды» [1, 129-131-бб.], – деп жазған. Онан әрі ғалым «Тарих-и Рашидиден» әйгілі Әмір Темірмен соғысқан Қамараддин және оның ағалары жайлы белгілі дүние туралы қысқаша айта келе, Мырза Хайдар өміріне тоқталады. Ол қысқаша Мырза Хайдардың балалық шағынан Кашмирді екінші рет жаулап алу кезеңіне дейін баяндайды.

Орыс ғалымы «Тарих-и Рашиди» көшірмесін Шығыстан, соның ішінде Үндістаннан табуға болатыны туралы: «Жалпы, Шығыста «Тарих-и Рашиди» және оның авторы көпшілікке белгілі. Азиялық жазушылар Мұхаммед Хайдарды адам және қолбасшы ретінде мақтайды, тіпті реті келсе, оның кітабына сілтемелер жасайды» – дейді. Осылай дей келе ол дәлел ретінде Бабырдың «Бабырнамада» Мырза Хайдарға берген сипаттамасы мен оған арнаған өлеңін келтіреді.

Сонымен қатар ғалым Амин Ахмад Разидің Мырза Хайдардың еңбегін мақтап, одан өз шығармасын жазуда Қашғар өлкесіне қатысты құнды деректерін пайдаланғанын атап өтеді. Сондай-ақ ол осы ретте: «Мұхаммед Қасым Фиришта Үндістан тарихын жазуда Мырза Хайдар еңбегінен Кашмир өлкесіне қатысты деректерді сөзбе сөз көшірген» – деп Фириштаны да қаперге ала кетеді.

В.В. Вельяминов-Зернов бірінші кітабында Есенбұға, Уәйіс және Жүніс хандар тарихы туралы да деректер келтірген. В.В. Вельяминов-Зернов қырғыз-қазақтар жайлы көп зерттеген. Сол себепті де ол Мырза Хайдардың екінші кітабындағы қырғыз-қазақтарға қатысты үш тарауды толық келтірген. XVI ғасырдың бас кезіндегі қазақтардың саяси тарихын жазғанда М.П. Вяткин «Тарих-и Рашидиді» пайдаланып, Қасым ханның қайтыс болғанынан кейін қазақтардың саны 1 миллионға жеткенін жазған [2, 87-б.]. Сөйтіп ғалым Мырза Хайдардың Қасым ханнан кейін таққа отырған Таһир ханның билігі туралы жазғанын келтірді. М.П. Вяткиннің «Тарих-и Рашидиден» қазақ хандығының құрылу мәселесі бойынша алған соңғы деректері Таһир хан мен оның інісі Бұйдаш хан және Бұйдаштың өлімінен кейін қазақтардың мүлде жойылып кеткені жайлы деректерін пайдаланып, талқылаған [2, 89-91-бб.].

Орта Азия тарихын зерттеуші П.П. Иванов (1893-1942) та Орта Азияның көшпелі тайпалары және «қазақ» терминінің шығу тегін зерделегенде «Тарих-и Рашидиге» жүгінген. 1958 жылы Мәскеуде жарық көрген «Орта Азия тарихының очеркі» кітабының «Өзбектер мен қазақтардың ОртаАзия аумағында орналасуына дейін» атты бірінші тарауында П.П. Иванов: «XVI ғасырдың бірінші жартысында Мұхаммед Хайдар есімді тарихшы Есенбұға ханның Керей мен Жәнібекті құшақ жая қарсы алып, оларға Шу алқабындағы жайлауды бергендігін айтқан. Осыдан кейін Керей оған қатысты жерлердің бәріне хан атанды, ал бұл оның Моғолстан ханының вассалы болғанын көрсетеді. Оның айналасына біртіндеп Әбілхайырға наразы болған ақсүйектер және де ең басты әміршілер, ал олармен бірге оларға тәуелді рулар жинала бастады»[4, 36-б.], – дейді. Әрине мұндай жағдайлар елде ұрыс-керіс, толқуларға алып келді. Ал бұл Әбілхайыр хан иеліктерінің ыдырауына әкеліп соқты. П.П. Иванов осы оқиғаларға қатысты жерлерді Мырза Хайдардың «Тарих-и Рашидиіне» сүйеніп жазды. Соның ішінде өзбек ұлысында басталған ұрыс-керіс нәтижесінде жергілікті халықтардың Керей мен Жәнібек жерлеріне қашуы, бұл хандар билігінің күшеюіне алып келген фактор болған деп көрсетеді. Осының нәтижесінде қаңғып жүріп хандардың қасына жиналған жұрт қазақ деп аталғанына көңіл аударады.

П.П. Иванов: «XV–XVI ғасырдың басындағы Моғолстанның өмірі туралы мәліметтердің басым бөлігі жалғыз дерек – Мұхаммед Хайдардың «Тарих-и Рашидиіне» негізделген. «Тарих-и Рашиди» тек өлкенің саяси өміріне көбірек негізделіп, жергілікті тұрғындардың құрамы мен тұрмысы жайына онша көңіл бөлмеген. Мұхаммед Хайдардың аздаған шашыраңқы мәліметтерінен Моғолстанның саяси өміріндегі басты рөлді түркіленген моңғол руы дулат

атқарған. Ал ол рудың арғы аталары «лу» деген атпен белгілі болған біздің заманымыздың бірінші ғасырларында жазылған қытай деректеріне қарағанда олар сол аумақта соңғы уақыттарға дейін билік еткен көрінеді» [5, 41-б.], – деп дулат руының қазақтардың қазіргі Ұлы жүзіне кіргенін жазады.

1963 жылы «Қырғызстан тарихы» атты М.П. Вяткин, М.П. Грязнов және тағы басқалар дайындаған кітап жарық көрген. Оның бірінші томының «XIII–XIV ғасырдың бірінші жартысындағы Моңғол билігіндегі Қырғызстан» атты бесінші тарауында «Тарих-и Рашидиден» деректер келтірілген. Соның ішінде моңғол руларының күнделікті тіршілігі жайында Мырза Хайдардың: «Моңғолдар көбінесе ауылдарда тұрған емес, тіпті жер өңдеуді көрген жоқ. Олар тау аңдарына ұқсас болды... өздері жек көретін қала өмірі мен жер өңдейтін аудандардан аулақ жүрді» – деген сөздерін келтірген.

«XIV ғ. екінші жартысы – XVI ғ. басындағы Тянь-Шаньдағы феодалдық бытыраңқылық» атты алтыншы тарауында ол моңғол-қыпшақ-қырғыз ұлыстары жайлы жазғанда «Тарих-и Рашидиге» сүйенген. Соның ішінде, Мырза Хайдардың «Тарих-и Рашидиінің» бірінші дәптерінің басында Тоғылық Темір ханның таққа келуі жайлы оқиғасын қысқаша келтіріп: «Мырза Хайдардың айтуы бойынша оны «қыпшақ жерінен» әкелді» – деген сөздерін маңызды дерек еткен.

Бұл тарауда сонымен қатар «Тарих-и Рашидиде» айтылатын Мырза Хайдардың дулат руларының әмірлерінің Есенбұға ханға көрсеткен қарсылықтары жайындағы әңгімені келтірген. Соның ішінде «Қырғызстан тарихының» құрастырушылары «Тарих-и Рашидиден» әмір Мұхамед, әмір Кәрімберді, әмір Хақберділердің ханнан кетіп, әртүрлі мекендерде қорғандар салып, жерлерді ойрандағаны жайлы оқиғаларды қысқаша сипаттаған. Жүніс хан билігі жайлы қысқаша мәліметтерді де «тарихты» құрастырушылар «Тарих-и Рашидиден» алған.

XV ғасырдың екінші жартысында Тянь-Шаньда қырғыз хандығының құрылуы жайлы жазғанда авторлар тағы да «Тарих-и Рашидиге» жүгінген. Соның ішінде Керей мен Жәнібек хандарының 200 мың адамы бар ұлысымен Шу алқабына көшкені жайлы әңгімеге тоқталған. Бірақ ол жерден көп ұзамай қазақ рулары қайтадан Дешті-Қыпшаққа көшті.

«Тарих-и Рашидиде» 1415–1425 жылдары Іле мен Ертіс өзендерінің аралығында және Тянь-Шань аумағында Исан Тайшы ханнан Уәйіс хан қарамағындағы моңғол ұлысының талқандалғаны жайлы әсерлі суреттемесі бар. Уәйіс хан алпыс бір шайқасынан, тек біреуінде ғана жеңіске жеткен және екі рет дұшпанына тұтқынға түскен»

XV ғасырдың 70-жылдарында қырғыздар біріге бастап моғол ұлысын аумағынан ығыстыра бастайды, бұл Жүніс хан билік құрған кезде орын алды [33, 204 б.]. Осыған қатысты деректерді «Қырғызстан тарихы» авторлары «Тарих-и Рашидиден» алған. Осы оқиғаларға қатысты «Тарих-и Рашидиден» Жүніс ханның екінші ұлы Сұлтан Ахмет хан жайында әңгімені «XV ғасырдың соңындағы

қырғыз хандығы» атты бөлімінде пайдаланған. Сонымен қатар Мансұр хан мен Саид хан арасында болған оқиғалар, Сұлтан Халел жайлы әңгіме де осы бөлімде айтылады.

Ал, қырғыздардың XVI ғасырдың бірінші жартысындағы моғол билеушілеріне қарсы соғыстары жайына келгенде, авторлар «Тарих-и Рашидиден» Тянь-Шаньаймақтарында 1514, 1522 жылдары болған жорық тар және олардың сипаты жайлы мәліметтерді алған. Сонымен қатар бұл жорықтардың еш нәтиже бермегені және моғолдардың ақырында Мауараннаһр мен Қашғар аумағына жайылып, тек 1530-1540 жылдары Шығыс Түркістанда ғана билікті ұстап қалғанын баян еткен.

Осындай тарихи оқиғалармен қатар «Тарих-и Рашиди» «Қырғызстан тарихына» осы аумақта болған шаруашылық және өлкенің саяси өмірі жайлы мағлұматтарды да табуға болады. Сарайлар мен ғибадатханалар және қамалдар құрылысы жайлы да Мырза Хайдар дерек берген. Соның ішінде, Мырза Хайдардың Таш-Рабат қамалы жайлы жазғанын авторлар осы кітаптакелтірген. Осы кезеңде жер өңдеу шаруашылығының жоғары өсуі: «Оны Уәйіс ханның жер игерумен айналысқанын көруге болады. «Ханның өзі жер өңдеді», – деп жазылған «Тарих-и Рашидиде» [6, 214-б.], мал шаруашылығының айтарлықтай гүлденуі жайлы айтылатын деректерді де «Тарих-и Рашидиден» алған. Әйтсе де, авторлардың «Тарих-и Рашидиден» құнды деректер ала отырып бір тұста: «XIV–XVI ғасыр деректері Қырғызстанда болған саяси қатынастар туралы көп дерек келтірмейді. Бізге аз ғана жазба деректердің авторлары феодалдық қоғамның жетекші топтарына жататын. Оларды тек хандардың өмірі және феодалдар арасындағы өзара тартыс ғана қызықтырды, ал еңбекші халықтың өмір шарттары оларды қызықтырғаны шамалы. Мұндай авторлардың шаруашылыққа деген көзқарасын «Тарих-и Рашиди» авторының сөзінен көруге болады: «Өмір бақи соқаның артында жүретін адам семсер ұстай ала ма?»– деген.

Санкт Петербург университетінің профессоры, шығу тегі бойынша қазақстандық Т.И. Сұлтанов атты кеңес шығыстанушысы Мырза Хайдардың «Тарих-и Рашидиді» зерттеп, оған қысқаша тарихнамалық талдау жасаған. Жыл сайын шығатын «Шығыстың жазба ескерткіштері» атты тарихи-филологиялық зерттеулер жинағында ол Мырза Хайдардың «Тарих-и Рашидиі» (Ескерткіштің әдеби тарихы)» атты ауқымды мақала жариялаған. Онда «Тарих-и Рашидидің» Әлламиден яғни XVI ғасырдың екінші жартысынан бастап зерттеле басталуы және кейінгі жүз жылдықтарда оның Орта Азия, Иран, Үндістан, Еуропа, Кеңес Одағы ғалымдарының еңбектеріне жасаған ықпалына тоқталған.

Т.И. Сұлтанов мақаласында: «XVI ғасырдың парсы тілді тарихи әдебиеті қатарында Мырза Хайдар Дулаттың «Тарих-и Рашидиі» мазмұнының шынайылығы және әдеби тағдырына орай едәуір қызықты еңбек болып табылады. «Тарих-и Рашидидің» мәдени-тарихи және деректанымдық мағынасы Еуропалық және Үнді шығыстанушыларының шығармаларында дүркін-дүркін рет айтылып

келген. Әйтсе де осы күнге дейін тақырыбы осы әдеби тарихи ескерткішке бағышталған басылым жоқ»[7, 116-б.], – деп жазады, яғни мұндай классикалық еңбектің филологтар тарапынан аз зерттелгеніне өкініш білдіреді. Кеңес тарихшылары ішінде Т.И. Сұлтанов бірінші болып «Тарих-и Рашидиді» тек тарихи ғана емес сондай-ақ әдеби-мемуарлық шығарма ретінде де танып, филологтардың назарын аударды.

Т.И. Сұлтановтың «Тарих-и Рашидиге» байланысты тағы бір ауқымды мақаласы бар. Ол – «Шығыстану институтының Санкт Петербург филиалын дағы қолжазбалар каталогындағы «Тарих-и Рашидидің» түркі тіліндегі аудармалары» деп аталады. Автор «Тарих-и Рашиди» көшірмелерінің дүниежүзіндегі каталогтардағы саны отыздан астам екендігін айтқан. Сонымен қатар ол қолжазба түпнұсқасының табылмағанын «Тарих-и Рашидидің» пайдаланылып жүрген көшірмелері толық емес және айырмашылықтары көптігі, кейбіреулерінің тіпті түпнұсқадан алшақ екендігін айтады [3, 17-б.].

Т.И. Сұлтановтың мақаласын жазуға түрткі болған жайт – кейбір ғалымдардың «Тарих-и Рашидидің» түпнұсқалары мен көшірмелері жайлы қате ойлары. Түсініспеушілік «Тарих-и Рашидидің» Ұлыбританиядағы қолжазбаларынан басталған. Британ мұражайындағы парсы қолжазбалар каталогын құрастыруға қатысқан тарихшы Пиерсонның Британ және шетелдердің інжіл Қоғамындағы парсы қолжазбаларының саны едәуір және солардың арасындағы «Өте маңыздысы «Тарих-и Рашидидің» 1543 жылы түркі тіліндегі қолжазбасы» деген сөзі [8, 17-18-бб.]. Мұндай пікір ғалымдарды таңқалдырған. Өйткені Мырза Хайдар еңбегінің жазылған уақытысыайқын және белгілі. Сонымен қатар еңбектің түркі тілінде жазылуы мүмкін емес және ол дәлелденген. Осындай әбестікті әшкерелеу үшін Т.И. Сұлтанов «Тарих-и Рашидидің» түркі тіліндегі көшірмесіне егжей-тегжейлі сараптама жасайды. Мақалада «Тарих-и Рашидиді» аударған филологтарға тоқтала келе, олар жасаған аудармаларды парсы тілді түпнұсқамен салыстырған.

К.И. Петров «Қырғыз-қыпшақ қатынастары» және белгілі қырғыз этнографы С.М. Абрамзон «Қырғыздар және олардың этногенетикалық және тарихи-мәдени байланыстары» деген еңбегін жазғанда «Тарих-и Рашидиге» сүйенген. К.И. Петров «Тарих-и Рашидиге иек арта отырып қырғыздардың халық болып қалыптасу үрдісінің қазіргі Қырғызстан және Шығыс Түркістан аумағында басталғанын айтқан. Абрамзон оның бұл пікірімен келісіп Мырза Хайдар еңбегіне табан тірей келе қырғыздардың қырғыз болып қалыптасуы XIV–XV ғасырларда басталып, XVI–XVII ғасырларда қарқынды дамығанын айтқан: Қырғыздар жайлы құнды тарихи және этнографиялық мәліметтері бар бірқатар шығыс авторларының шығармалары ғылымның игілігі болды. Олардың арқасында біз XV ғасырда қырғыздардың Тянь-Шань аумағын немесе соған көршілес жерлерді әуелден мекендегендерін көруімізге болады»[5, 13-б], – деп Мырза Хайдар еңбегіне сілтеме жасаған.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Вельяминов-Зернов В.В. Исследование о Касимовских царях и царевичах. - СПб., 1864. - Ч. 2.-С.128-276.
2. История Киргизии. Редакционная коллегия: М.П. Вяткин, М.П. Грязнов. - Фрунзе, 1963.- Т. 1. –С. 591.
3. Султанов Т.И. «Тарих-и Рашиди» Мирза Хайдара Дуглата. (Литературная история памятника) // Письменные памятники Востока. Историко-филологические исследования. Ежегодник. 1975. - Москва, 1982. - С. 116-135.
4. Мирза Мухаммед Хайдар. Тарих-и Рашиди. Введение, перевод с персидского Урунбаева А., Джалиловой Р.П., Епифановой Л.М. - Ташкент, 1996 (2 изд., - Алматы, «Санат», 1999). –С. 727.
5. Петров К.И. Киргизо-кыпчакские отношения и этногенез киргизов // Известия АН Киргизской ССР, 1961. - Т.3. - Вып. 2. - С. 55-68.
6. Петров К.И. К истории движения киргизов на Тянь-Шане и их взаимоотношений с ойратами в XIII–XVвеках. - Фрунзе, 1961. –С. 211.
7. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. -Л.: «Наука», 1971. - С 403.
8. -Материалы поисториикиргизов и Киргизии. Вып. 1. Отв. редактор Ромодин В.А. - М., 1973. –С. 279.

**ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ СНГ
ПО М.Х. ДУЛАТИ И ЕГО ТРУДУ «ТАРИХ-И РАШИДИ»**

Аннотация. В настоящей научной статье проводится краткий анализ исследовательских работ ученых СНГ в отношении труда М.Х. Дулати «Тарих-и Рашиди». Также, в статье изучена практика применения учеными данных из «Тарих-и Рашиди» при изучении демографической ситуации казахского народа в начале XVI века.

Ключевые слова: Касым хан, Кашгар, Тарих-и Рашиди, Шайбаниды, Моголистан, Тянь-Шань, кыргыз.

**STUDIES OF COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES (CIS)
SCIENTISTS ON M.H. DULATI AND HIS PAPER «TARIKH-I RASHIDI»**

Abstract. In the present scientific article the short analysis of research works of scientists of the CIS concerning M.H. Dulati's work "Tarija Rashidi" is carried out. Also, in article practice of application by scientists of data from "Tarija Rashidi" is studied when studying a demographic situation of the Kazakh people at the beginning of XVI century.

Keywords: Kasym khan, Kashgar, Tarikh-i Rashidi, Shaibanids, Mogolistan, Tien Shan, kyrgyz.

Сведения об авторе: Максимова Альбина Абеновна, Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати. г. Тараз, Казахстан, albina_kzt83@mail.ru

Information about the author: Maksutova Albina Abenova, M.H. Dulati Taraz Regional University. Taraz, Kazakhstan, albina_kzt83@mail.ru

THE STUDY OF THE ANCIENT AND MEDIEVAL HISTORY OF THE PEOPLES OF CENTRAL ASIA BEHIND THE WRITTEN LEGACY OF ABU AL-GHAZI

A.M. Tashkarayeva

M.H.Dulaty Taraz regional university, senior lecturer, doctoral student.

Taraz, Kazakhstan e-mail: assel_muxtarovna@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the review and scientific analysis of the ancient and medieval history of the peoples of Central Asia based on the work of the historian-chronicler Abu'l-Ghazi "Shejere-i-tarakim". The main purpose of the article is to analyze and determine the scientific significance of the data presented in the work "Shejere-i-tarakim", describing the period from the appearance of man to the history of the Turkmen in the XVII century, as well as to conduct a scientific and theoretical analysis of the works of researchers of each period.

It is impossible to ignore the work of medieval scholars who consider the history of the origin and distribution of tribes that played an important role in the complex ethnic history of the peoples of Central Asia. In particular, Abu'l-Ghazi's work is important in reflecting the most important aspects of the formation of the ideological foundations of the Turkic-speaking peoples, in the study of ethnopolitical processes in the Middle Ages. The analysis of the data in the work not only helps to reveal more deeply some unknown moments of history, but also makes up a number of leading works on the reflection of economic, social, cultural and political interrelations between the Turkic peoples.

Today, a comprehensive, thorough study of the works of medieval authors in source studies and historiographical aspects is important for the history of Kazakhstan. Our main goal is to analyze the data of the historian Abu'l-Ghazi, which will help reveal the history of the ancient and medieval peoples of Central Asia in the work "Shejere-i-tarakim", compare these data with the works of domestic and foreign Turkologists.

Keywords: genealogy, Turkic tribes, Oghuzes, Turkmens, medieval authors, historiography, source study.

INTRODUCTION

The study of the foundations of the existence of the Turkic tribes, especially their characteristic properties of the organization of space, the true needs of individual existence and development, large-scale migration flows turned out to be important in understanding the space of Eurasia from the point of view of cultural and historical integrity. The social consequences of the world order on the territory of Eurasia at that time led to the merger of various centers of civilizations.

The historical ties of the Turkic peoples go back to ancient times, having developed widely in the Middle Ages and subsequent times. Throughout the Middle Ages, waves of people of Turkic origin came to the lands that were once part of the Western empires. These tribes have preserved a long history, traditions and skills on the way to their new homeland. They not only settled in new lands, but also developed their culture, customs and skills in an inextricable connection with the outside world.

Discussing the phenomenon of continuity of tradition in the spiritual culture of the Turkic peoples, it is worth paying attention to the versatility of customs and traditions of

these peoples. Cultural traditions and customs in the life of peoples performed the functions of unification and ensured constancy and stability in relations. Sometimes they restricted certain actions that hindered the development of the population. Consistent consideration of the traditions and customs of peoples according to oral data undoubtedly leads to interesting discussions and reasonable conclusions. The disclosure of theoretical and methodological problems of the study of historical continuity in the spiritual culture of the Turks is one of the promising directions in the study of Eurasianism.

Shedzhere is a valuable piece of written heritage containing information on the origin and distribution of ancient peoples. Shedzhere began to be applied to paper surfaces starting from the early Middle Ages. One of them was the work of Abu-al-Ghazi 'Shedzhere-i-terakim,' which tells about the origin and distribution of the Turkic people starting from Adam.

However, prior to proceeding to the description of the Abu-al-Ghazi's shedzhere, a proper review of the author's biography would be appropriate. Abu-al-Ghazi was born in 1603 in the city of Urgench, Khanate of Khiva. He is of direct descent from Jochi, the eldest son of Genghis Khan. His father, Arab Mohammed Khan, is the eleventh khan of the Shaibanid dynasty in Khorezm, who in 1603 ascended the khan's throne. Arab Mohammed achieved great success during the years of his reign in governing the state, in particular, finally setting an end to the Cossacks robberies in the Khiva Khanate. From the very childhood, Abu-al-Ghazi studied at the madrasah with majors in science, the art of war, and methods of governance. When he reached the age of sixteen, his father assigned him to rule over a part of Urgench, and from that time, he participated in political life along with his older brothers. As a result of the political struggle and resulting clashes, he was on the run several times and spent ten years as a prisoner in the fortress of Tabarek in Isfahan. It is considered to be the period when Abu-al-Ghazi enriched his knowledge of power and history and studied Arabic and Persian languages. Bartold believes that although Abu-al-Ghazi spent ten years in Persia, he was still much more educated than his fellow tribesmen [1]. After his successful escape from the fortress in 1643, the Uzbeks of the Aral Sea raised him as a khan. Further, after seventeen years of Abu-al-Ghazi's reign, he handed over the throne to his son Anush Khan in 1662 and took up worship, and wrote the second well-known work, *Shedzhere-i-Turk* (*Shajara-i Turk*). 'Shedzhere-i-terakim' was written earlier, in 1071 (1660-1661), when his kingdom had experienced temporary political stability in the country, and there were no enemy invasions. Both Abu-al-Ghazi's works were based on tribal legends and genealogical tables, accompanied by tales about events associated with one or another historical figure.

MATERIALS AND METHODS

The principles of historicism, objectivity, continuity, and scientific knowledge were set to identify problems in research work. The analysis of oral sources in Abu'l-Ghazi's work was carried out using the principle of an actual historical-comparative and historical-expert assessment of scientific knowledge and an attempt was made to identify the most controversial issues in the history of that period. Oral data and legends in the work formed the theoretical and methodological basis of the study, as well as medieval works considered by the author, covering topics such as ethnopolitical history, culture, the economy of the Turks in antiquity and the Middle Ages, data from oral traditions, as

---

well as works of domestic and foreign researchers. In the course of the study, historical relativity theory, analytical research and other research methods were used.

As a historiographic source, the presented study essentially employed the works of foreign and Russian Turkologists of the pre-revolutionary and Soviet-era and researchers of medieval documents. Also, a more thorough and comprehensive analysis and assessment of the posed problem involved the congenial consideration of relevant works by post-Soviet historians and researchers.

Particular attention within the framework of the conducted research was paid to historical and objective scientific principles, providing impartial consideration and exploration of the works on this issue. Following these principles, the study employed comparative and systematic methods widely used in historiographic research. The summary and conclusions of world researchers of different periods on Abu al-Ghazi's 'Shedzhere-i-terakim' were considered, compared, and analyzed in chronological order.

DISCUSSION

The history of the peoples of Eurasia steppes has long attracted the attention of domestic and foreign scientists. In Europe, the first information about the Turkic peoples came to the Eastern Roman Empire simultaneously with the raids of nomads. Information about the life, culture and history of nomadic tribes, which has not lost its value to this day, is reflected in the reports of Byzantine diplomats and the works of historians.

Oral historical sources and legends are reflected in the work of many medieval authors who comprehensively describe the origin of peoples who lived for centuries in the expanses of Eurasia, their division into various tribes, the history of the origin and development of tribes, life traditions, relationships with each other. Particular attention is drawn to the data of the medieval historian Abu-l-ghazi in the work "Shezhire-i-tarakim", which provides information about the origin, socio-political history, culture, economy of the Turkic peoples of Eurasia steppes since ancient times.

Nowadays, the study of the works of medieval authors, which have become the main sources of the ancient and medieval history of Central Asia and Kazakhstan, acquired particular importance. Abu al-Ghazi's Shedzhere-i-terakim definitely belongs to these prodigious accomplishments.

Abu al-Ghazi, in his work, written in an annalistic manner endowed with the traditions of Eastern historiography, describes the history of the period from the emergence of mankind to the historical events of his time being.

The work of Abu-al-Ghazi was first introduced to the learned world by A. Tumansky and caused a great interest among other scientists. Turkologist A.N. Kononov, working with the manuscripts cited in Shedzhere-i-terakim, transformed the text into the academic form, thuswise contributing to the wide dissemination of this work in the scientific world.

Orientalist V. Bartold occupies a special place in the study of medieval manuscripts. Bartold specialized in the history of Islam and the Turkic peoples while studying them over a wide range of issues and chronology. Although he was not engaged in particular research of the 'Genealogy of the Turkmens' when writing an account on the history of the Turkmen people, Bartold cited the information contained in Abu-al-Ghazi's work and conducted its comparative analysis.

The study of the topic can be considered in the following main stages:

---

1. Research before the entry of the text of the work into the scientific circulation (XIX century until the end).

2. The period of fame of the work in the scientific community (XX century from the beginning to 1958); During this period, the interest of scientists was aroused by the first text of the work in Russian. These works were used in research, some issues were analyzed.

3. Period of growth of scientific interest (XX century). This period is associated with the coverage of A. N. Kononov work, compiled on the basis of many years of research and morphological analysis of the text of the work. These works were used in complex studies and, accordingly were based on fundamental research.

4. The period of the latest views on the work (since 1991). These works are rationally used to write the history of the Great Steppe.

The oral tradition of the historical and genealogical education of the Eurasia steppe peoples has been developing since immemorial time. History, significant events, problems of social life, poems that humanity considered important were passed down from generation to generation orally, and ancient traditions were preserved in the memory of the elders in the form of family memories.

Oriental historians S.P. Tolstov, A.M. Shcherbak, V.M. Zhirmunsky also adopted Abu-al-Ghazi's cultural legacy in their writings and expressed their expert opinions on the source.

The literary work has become the main source for researchers of the history of Turkmens and Turkmenistan. In particular, the works of I.G. Karpov, O. Tumanovich, P.P. Ivanov, A. Karryev, and A.Yu. Yakubovsky contains a comparative analysis of the history of Turkmen ancestors and references to 'Shedzhere-i-terakim'.

Kazakh scientists also contributed to the study of the work. In the works of the outstanding scientist A. H. Margulan, along with the legends of the early period, there are studies concerning the ethnic history of tribes. Academician A. H. Margulan claims that Kangullar, along with the tribes of Sak, Gunn, Uysun, is one of the oldest tribes that inhabited the territory of modern Kazakhstan, the founder of state formations on the territory of Kazakhstan. Analyzing the content of Abylgazy's work "Shezhire-i-tarakime" when studying the history of the origin of the Kanly tribe, he pays attention to the word "skeletons", "skeletons", its meaning in the ancient Turkic language "arba". Literary critic A.M. Zhyrenshin in his work "The History of the Kazakh book" noted that the "shezhire-i-tarakime" of Abylgaz is of great interest in studying the saga "Oguz-name" [2]. In addition, the authors of "Oguz-name", who translated the text of "Mahabbat-name" into Kazakh, A. Derbisalin, M. Zharmukhamedov, O. Kumisbayev, among the historical sources about Oguz, particularly appreciated the work of Abylgazy. They criticized researchers who considered Abilgaz's work to be a direct, exact copy of Rashid al-Din's work "Jami at-teh". Pointing out that the chronicle data about the Oguz in the work of Abylgaz are much more numerous, he proves the groundlessness of the above statement [3].

The research of Soviet and Kazakh historians-orientalists led by V. P. Yudin, B. E. Komekov, T. I. Sultanov is valuable. Of great interest are the works of V. P. Yudin devoted to the analysis of manuscripts that have never been studied before to study the history of Kazakhstan and East Turkestan. This is the XVI-XVII centuries. among the important works based on oral tradition, Abylgazy's information about the Oguz-

Turkmen history was noted [4]. B. E. Komekov also turned to Abylgazy's work in the analysis of data concerning the history of the Kimaks [5].

A group of Turkic scientists led by N. Gultepe, N. Ugurlu, M. Ergin, Z. bessmertny, A. B. Erchilasun studied and translated the works of Abilgaz. Devoting his life to archival research, N. Gultepe translated the work "Shejere-i-tarakime" into Turkish and published the text with other valuable works under the name "Oguzname" [6]. N. Ugurlu used the data of Abylgazy in his voluminous studies of the historical development, life, settlements and works of art of the Turkic peoples [7, s. 8].

RESULTS

According to the author, 'The Pedigree of the Turkmen' book was written in the ancient Turkic language with Chagatai inscription and without without adding Arabic or Persian words so it could be accessible to every Turk [10]. 'Shedzhere-i-terakim' is written in the traditional shedzhere form, reflecting the features peculiar to other medieval oriental works. The work reflects folk wisdom and traditions, history and culture, while also representing quite some legendary epic. The author describes the data following a chronological principle. That refers not only to the presentation of historical and political events but rather to the researcher's comments and statements that follow a certain system. This work is the most important historical source on the peoples of Central Asia, as well as the cultural heritage reflecting the totality of oral narratives, legends, and particular historical events. And certainly, this is one of the reasons why, since the 19th century, this work has aroused great interest among Russian and foreign scientists.

A prominent orientalist, one of the founders of the Russian school of Oriental studies, V.V. Barthold studied the Turkic peoples over a wide range of issues and chronology. Although he was not engaged in particular research of the 'Genealogy of the Turkmens', his valuable efforts also refer to the information contained in Abu-al-Ghazi's 'Shedzhere-i-Turk' and 'Shedzhere-i-terakim'. The orientalist-turkologist noted the particular peculiarity of this epic and its devotion to the Turkmens, which is not found in any of the other Turkic peoples, so this work should be considered with due circumspection since it is written mainly on the basis of oral legends [1]. The academician believes that Abu al-Ghazi could only have written from oral accounts and legends due to the lack of written sources, which is why there is a lot of ambiguity in his stories, especially in relation to chronological dates; and yet Bartold believes that given the chance to verify his story with other, earlier sources, Abu al-Ghazi's writings could be generally confirmed [8].

Hungarian orientalist A. Vámbéry, who made a significant contribution to the study of the antecedency of the peoples of Central Asia and Kazakhstan based on written sources, especially medieval authors, also expressed quite some interest in Abu al-Ghazi's writings. His works on the Chagatai and Uighur languages and on the Turkic-Tatar and Finno-Ugric lexicography are of the greatest scientific significance. Vámbéry, in the preface to the 'History of Bokhara from the Earliest Period Down to the Present', classifies historical sources into two classes: old or known, which were published and translated by academicians-orientalists, and new and unknown manuscripts, brought from Central Asia by travelers and unknown to most orientalists. His work was largely resting on the first class and, among the listed authors, Vámbéry mentions the work of Abu al-

Ghazi. He notes in the explanatory text that ‘Shedzhere-i-Turk’, published by count Rumyantsev in Kazan in 1825, appears to be a mediocre copy of Rashid al-Din, and that particularly refers to the part describing the origin of the Turks thus the only sections that represent historical significance are the ones related to the era of Abu al-Ghazi and his adventures [9].

Kononov makes a pointed reference to the records that give some idea of the socio-economic relations that existed among the Turkmens, while also believing that the ‘Genealogy of Turkmens’ is not only an important historical source but a valuable literary monument, which masterfully presents many folk legends, tales, domestic etymologies of ethnonyms, proverbs and sayings [10].

Contributing to the study of the history of Central Asian peoples, the orientalist-historian S.P. Tolstov conducted a large historical and archaeological investigation of the Syr Darya Oghuzs. At the same time, he also tried to get ‘Shedzhere-i-terakim’ georeferenced around the Oghuzs settlements in the delta of Syr Darya River in an attempt to establish his hypothesis on the origin of the Oghuzs resided there in the early 10th and 11th centuries. The scientist believed that despite the chronological confusion and anachronisms, the ‘Genealogy of Turkmens’, when critically divided into its constituent components with their corresponding historical analysis, may become a document of paramount importance not only for the recent time but also in terms of the early Turkmen history [11].

Another linguist and literary scholar who made a meaningful contribution to the study of the folklore and epic of the Turkic peoples, V. Zhirmunsky, in his study of the history of the Oghuzs, also analyzed Abul al-Ghazis legacy. Zhirmunsky especially focuses on the sources related to the batyrs in the time of Korkyt in ‘The Pedigree of the Turkmen’ by Abu alGhazi, noting, for instance, that the last section of the chapter ‘About Girls who were Beys in the Oghuz Settlements’ comprises important facts about Alpamys Batyr and his bride Barshina (Gulbarshyn) [12].

A prominent turkologist who studied the history of the Oghuzs, A.M. Shcherbak, in the description of the ancient Uighur script ‘Oghuz-nameh’, quotes passages from ‘Shedzhere-i-terakim’. Shcherbak emphasizes that quoted ‘Oghuz-nameh’ parts are of particular interest since they began with a new sheet, being written as a part of a separate manuscript [13].

The works of one of the few scholars who studied the issue of ethnogenesis and ethnic history of the Kirghiz people, the prominent turkologist S.M. Abramzon, are also important for the ethnic history of the Kirghiz people, as this is a complex and, in many respects, confusing issue in Kirghiz historiography. Predicated on generalization and analysis of data related to various phenomena of ethnic history, life, and culture of the Kirghiz people, Abramzon investigated the ways of the formation of the ethnic and cultural image of the Kirghiz people. In his complex research, he also gave special consideration to Abu al-Ghazi’s written heritage. In his book ‘Kyrgyz and their ethnogenetic and historical-cultural ties’ academicians provided Abu al-Ghazi’s evidence on the localities and the birth of Oghuz Khan and his father Kara Khan [14].

At the beginning of the 20th century, Turkmen history and related issues became the object of attention of well-known historians such as V.G. Karpov, O. Tumanovich, P.P. Ivanov, A.K. Borovkov, A. Karryev, A.Yu. Yakubovsky, and others. The prominent researcher O. Tumanovich believed that Abu al-Ghazi’s ‘The Pedigree of the Turkmen’

can be used as the main source despite the large gaps in time and the fact that most of the cited data are of legend nature. V.G. Karpov, who made a significant contribution to the study of the history of Turkmenistan, notes that ‘Shedzhere-i-terakim’ provides valuable information on the history of Turkmen tribes. In the overview comments on the details of 19th-century Turkmen history in their book ‘Materials on the history of Turkmens and Turkmenistan’, P.P. Ivanov and A.K. Borovkov stated that even though the work is written on a semi-legendary basis, it is still an important source in determining some issues of Turkmen origin and early history. Also, researchers of Turkmenistan history A. Karryev and A.Ya. Yakubovsky wrote that Abu al-Ghazi’s ‘Shedzhere-i-Turk’ and ‘Shedzhere-i-terakim’ (particularly the latter) are the only source describing to a certain extent the new tribal organizations of the Turkmens and the process of their merger [15]. Yakubovsky, being an expert in written Muslim sources, wrote a large work on the history of the Turkmens from the 8th to the 15th centuries. He systematized the data on the Oghuzs and their tribal structure, economic life, and socio-economic relations. The researcher of literature of Turkic peoples H. G. Korogly noted in his academic writings that ‘The Pedigree of the Turkmen’ by Abu al-Ghazi is resting on the Oghuz epic tradition of the chronicle and follows the Taurat and the Qur'an, starting from Adam Ata [16].

Later, the Ashgabat historian S.G. Agadzhanov drew the attention of the Soviet scientific community and authorities of the Academy of Sciences of the USSR and The Institute of History of the USSR in Moscow with his research work where he investigated the history of the Oghuz people using the medieval sources, including the writings of Abu al-Ghazi. In his ‘Essays on the history of Oghuzes and Turkmens of Central Asia IX-XIII centuries’, Agadzhanov also conducted a comparative analysis of ‘Shedzhere-i-terakim’. The researcher believed that Abu al-Ghazi was the first to try to connect and systematize data on the genealogy and written sources of the Turkic peoples and, in most cases, critically assessed the legends and gave appropriate chronological explanations [17].

Agadzhanov noted that Abu al-Ghazi’s writing represents the first work on the history of Turkmens in the world historiography, being based on the work of Rashid al-Din and chronicle of the Turks ‘Oghuz-nameh’.

Agadzhanov believed that it might as well be considered not only as a historical monument but also as an important source for the history of Oghuzs since the very manuscript of ‘Oghuz-nameh, used by Abu al-Ghazi, did not survive to our days [17].

Kazakh researchers also relied on Abu al-Ghazi’s writings in their works. Sh. Walikhanov, the first Kazakh researcher who made a significant contribution to world science, wrote a series of scientific works relying on medieval sources. In his research, Ualikhanov conducted a comparative analysis of Abu al-Ghazi’s writings with other works, including Kadyrgali Zhalayri’s book ‘Jami-at-Muqihar’ [18].

In her research ‘The role of Oghuzes in the VIII-XIII centuries in the formation of ethnogenesis of Turkic peoples’, A.O. Koshimova notes that Abu al-Ghazi’s ‘The Pedigree of the Turkmen’ comprises the names and the symbolics of each of the sons and grandsons of Oghuz Khan [19]. outstanding researcher of history and genealogy, Professor M. Alpyshbaev believes that ‘Shedzhere-i-terakim’ and other writings describing the Turko-Mongol era, written by well-known authors like Rashid al-Din, Babur, M.H. Dulati, Kadyrgali Zhalairi, and Muhammad Shaybani, should be considered as a kind of genealogical protograph as they contain a lot of valuable insights [14]. Professor

Alpysbes, in his monograph 'Genealogy of the Kazakhs: Historiographical and Source Studies,' claims that Abu al-Ghazi was the first ruler in Central Asia, who conveyed shezhire in writing, while also noting that 'The Pedigree of Turkmens' was first intended to record and analyze the ancestors of nobles residing in Asia, and especially in Central Asia [20].

CONCLUSION

An important result of the study should be considered the determination of the historical significance of the continuity of the Turkic peoples in the spiritual culture. The promotion of the idea of identity and integrity in the spiritual life of the Turkic peoples in today's difficult geopolitical situation contributes to the development of peace and stability.

The spiritual culture of the Turkic peoples has passed a difficult historical path. The Turkic peoples to this day have not lost their traditions, which are rooted in antiquity. True, in modern conditions of reality, many traditions and customs of the Turks have been preserved with some changes. In the period of today's globalization, consideration of the issues of the emergence and development of the relationship of the Turkic peoples in the Eurasian space is one of the most important topics in the context of the idea of Eurasianization. For many centuries, the Turks replenished and enriched each other's culture. The historical integration of ethnic communities of peoples on the Eurasian steppe led to the creation of the idea of a Eurasian union. Today, in a world where interethnic contradictions are growing every day, the way to preserve peace, as a guarantee of protecting national identity and social stability, is to search for the uniqueness of the roots of each people, loyalty to traditions that have been preserved for several thousand years.

Thus, a number of studies of the main aspects of 'Shedzhere-i-terakim' conducted by international researchers have become a prerequisite for further large-scale research. However, this task still requires a systematic approach. Moreover, the further challenge would be translating and publishing this work in modern Kazakh since it will positively contribute to a thorough and comprehensive study by Kazakh researchers. Certainly, this would also increase the value of this Abu al-Ghazi's writing as a source of evidence on the ancient and medieval history and ethnography of Central Asia.

Thus, the strengthening of spiritual closeness, unity, modernization of the common values of the Turkic peoples is an urgent problem in the context of modern globalization. The promotion of universal human cultural values to the Turkic peoples is an ongoing process that continues to this day. Just so that its significance does not disappear, it is important that a virtuous society be in one unity, without destroying or reproaching it.

REFERENCES

1. Бартольд В.В. Тюрки: Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии.—Алматы: Жалын, 1993.—192 с.
2. Жиренчин А.М. История казахской книги. – Алма-ата: Қазақстан, 1987. – 144 с.
3. «Оғыз-наме», «Мұхаббат-наме» / ред.Ә. Дербісалин, М. Жармұхамедов, Ө. Күмісбаев. – Алматы: Ғылым, 1986. – 208 б.
4. Юдин В.П. Утемиш-хаджи. Чингиз-наме. – Алма-Ата: Ғылым, 1992. – 296 с.

5. Кумеков Б.Е. Государство кимаков IX-XI вв. по арабским источникам. Алма-Ата: Наука, 1972. – 158 с.
6. Necati G. Oğuzname. – Istanbul, 2018. – 336 s.
7. Ebul-gazi Bahadır Han. Türklerin şeceresi. – İstanbul, Ekim 2011.
8. Бартольд В.В. Работы по исторической географии. Москва: Восточная литература. – 2003.-711с.
9. Вамбери А. История Бохары или Трансоксании с древнейших времен до настоящего. Перевод А.И.Павловского. Тома I-II. – Санкт-Петербург: 1873
10. Кононов А.Н. Родословная туркмен. Сочинение Абу-л-гази хана хивинского. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1958.
11. Толстов С.П.//Советская этнография, сборник статей. № 1 Институт этнографии имени Миклухо-Маклая. Издательство академии, 1947
12. Жирмунский В.М. Следы огузов в низовьях Сыр-дарьи./ Тюркологический сборник Т.І. Издательство Академии наук СССР Москва-Ленинград 1951.
13. Щербак А.М. Огуз-наме. Мухаббат-наме. Памятники древнеуйгурской и староузбекской письменности. Москва: издательство восточной литературы, 1959. – 170 стр.
14. Абрамзон С. М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи / Авт. вступ. ст. С. Т. Табышалиев. — Ф.: Кыргызстан, 1990. — 480 с
15. Каррыев А., Мошкова В.Г., Насонов А.Н., Якубовский А.Ю. Очерки из истории туркменского народа и Туркменистана в VIII-XIX вв./под ред. члена-корр. АН СССР А.Ю.Якубовского. Ашхабад, 1954.
16. Короглы Х.Г. Огузский героический эпос. Москва, 1976.
17. Агаджанов С.Г. Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX-XIII вв. Ашхабад 1969
18. Уалиханов Ш.Ш. Көп томдық шығармалар жинағы/Шоқан Уалиханов. – Алматы: «Толағай групп», 2010. Т1. – 376 бет.
19. Кошимова А.О. Роль огузов в формировании этногенеза тюркских народов VIII-XIII вв.//Диссертация на соискание ученой степени доктора философии (PhD): 6D020300 История. - Казахский национальный университет имени аль-Фараби. - Алматы: 2019. - 168 с.
20. Алпысбес М.А. Қазақ шежіресі: тарихнамалық-деректанулық зерттеу: монография. – Астана: «VG-Print» Жк, 2013. – 380 б.

АБУ-Л-ҒАЗИ ДЕРЕКТЕРІ БОЙЫНША ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ТАРИХЫН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа. Мақалада тарихшы-шежіреші Абу-л-ғазидің "Шеджере-и-таракиме" шығармасы бойынша Орталық Азия халықтарының ежелгі және ортағасырлық тарихына шолу мен ғылыми талдауға арналған. Мақаланың негізгі мақсаты-адамның пайда болуынан бастап XVII ғасырдағы түрікмендер тарихына дейінгі кезенді сипаттайтын "Шеджере-и-таракиме" шығармасында жазылған деректердің ғылыми маңыздылығын талдау және анықтау, сондай-ақ әр кезеңдегі зерттеушілердің еңбектеріне ғылыми-теориялық талдау жүргізу.

Орталық Азия халықтары күрделі этникалық тарихында маңызды рөл атқарған тайпалардың шығу және таралу тарихын қарастыруда ортағасырлық ғалымдардың еңбегін айналып өтуге болмайды. Соның ішінде Абу-л-ғазидің еңбегі түркітілдес халықтардың дүниетанымдық негіздерін қалыптастырудың маңызды аспектілерін көрсетуде, орта ғасырлардағы этносаяси процестерді зерттеуде маңызды. Еңбектегі деректерді талдау тарихтың кейбір беймәлім болып келген тұстарын тереңірек ашуға көмектесіп қана қоймай, түркі халықтары арасындағы экономикалық, әлеуметтік, мәдени және саяси өзара байланыстарды көрсетуде жетекші еңбектердің қатарын құрайды.

Бүгінгі таңда Қазақстан тарихы үшін ортағасырлық авторлардың еңбектерін деректану және тарихнамалық аспектілерде жан-жақты, мұқият зерделеудің маңызы зор. Біздің басты мақсатымыз - тарихшы Абу-л-ғазидің "Шеджере-и-таракиме" шығармасындағы Орталық Азия халықтарының ежелгі және орта ғасырлардағы тарихын ашуға көмектесетін деректерін талдау, осы деректер көрініс тапқан отандық және шетелдік түркітанушылардың еңбектерінмен салыстыра отырып зерттеу болып табылады.

Түйінді сөздер: шежіре, түркі тайпалары, оғыздар, түрікмендер, ортағасырлық авторлар, Тарихнама, деректану, шығарма.

ИЗУЧЕНИЕ ДРЕВНЕЙ И СРЕДНЕВЕКОВОЙ ИСТОРИИ НАРОДОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ПО ДАННЫМ АБУ-Л-ГАЗИ

Аннотация. Статья посвящена обзору и научному анализу древней и средневековой истории народов Центральной Азии по произведению историка-летописца Абу-л-Гази "Шеджере-и-таракиме". Основная цель статьи-проанализировать и определить научную значимость данных, изложенных в работе "Шеджере-и-таракиме", описывающей период от появления человека до истории туркмен в XVII веке, а также провести научно-теоретический анализ трудов исследователей каждого периода.

Нельзя обойти стороной труд средневековых ученых, рассматривающих историю происхождения и распространения племен, сыгравших важную роль в сложной этнической истории народов Центральной Азии. В том числе труд Абу-л-гази важен в отражении важнейших аспектов формирования мировоззренческих основ тюркоязычных народов, в изучении этнополитических процессов в Средние века. Анализ данных в труде не только помогает глубже раскрыть некоторые неизвестные моменты истории, но и составляет ряд ведущих работ по отражению экономических, социальных, культурных и политических взаимосвязей между тюркскими народами.

Сегодня для истории Казахстана важно всестороннее, тщательное изучение трудов средневековых авторов в источниковедческих и историографических аспектах. Наша главная цель-проанализировать данные историка Абу-л-гази, которые помогут раскрыть историю древних и средневековых народов Центральной Азии в произведении "Шеджере-и-таракиме", сравнить эти данные с трудами отечественных и зарубежных тюркологов.

Ключевые слова: родословная, тюркские племена, огузы, туркмены, средневековые авторы, историография, источниковедение, произведение.

Автор туралы мәліметтер: Әсел Мұқтарқызы Ташқараева, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің аға оқытушысы, докторант. Тараз, Қазақстан, assel_muxtarovna@mail.ru

---

Сведения об авторе: Асель Мухтаровна Ташкараева, Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати, старший преподаватель, докторант. Тараз, Қазақстан, assel_muxtarovna@mail.ru